Iunius Restius

Tomljenović Belicza, Borna

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:375473

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

BORNA TOMLJENOVIĆ BELICZA

JUNIUS RESTIUS - SATYRA V. PHILOSOPHI: PRIJEVOD, KNJIŽEVNA ANALIZA I KULTURNO-POVIJESNI OSVRT

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA HRVATSKI LATINITET

BORNA TOMLJENOVIĆ BELICZA

JUNIUS RESTIUS - SATYRA V. PHILOSOPHI: PRIJEVOD, KNJIŽEVNA ANALIZA I KULTURNO-POVIJESNI OSVRT

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Šime Demo

Zagreb, 2017.

Junius Restius - Satyra V. Philosophi: Prijevod, književna analiza i kulturno-povijesni osvrt

Sažetak

Ovaj rad će pružati analizu i komentar satiričkog izričaja Džone Rastića (lat. *Junius Restius*) na konkretnom primjeru. Centralni predmet analize bit će Rastićeva satira o „filozofima“ (Satyra V. *Philosophi*), koja je dio njegove zbirke *Carmina* (1816). Prijevod i sadržajna analiza spomenute satire bit će temelj za izvođenje općenitih zaključaka o značajkama i specifičnostima Rastićevog satiričkog izričaja. Kako bi slika bila potpunija, rad će se osvrnuti i na povijesno-politički kontekst unutar kojeg je Rastić djelovao kao pisac. Bit će izložena njegova biografija, te pozadinske prilike i utjecaji koji su ga formirali kao čovjeka i umjetnika. Posebna pažnja će pritom biti posvećena Rastićevom viđenju francuskog prosvjetiteljstva i enciklopedista, koji su ujedno i glavna „meta“ njegove pete satire. Nadalje, razmatrat će se i Rastićev odnos spram klasičnih pisaca rimske satire, te utjecaj koji su oni izvršili na njega. Sinteza povijesnih, političkih i književnih informacija omogućit će konačni zaključak o Rastiću kao piscu satira.

Ključne riječi: Džono Rastić, satira, prosvjetiteljstvo, enciklopedisti, Horacije, Juvenal

Sadržaj

1. Uvod 5

2. Junius Restius: život i djelo 6

3. Rimska satira: kratki uvod 12

4. Junius Restius: *Carmina* 14

5. Satyra V. *Philosophi* 21

6. Satira V. *Filozofi*: prijevod i komentar 27

7. Kulturno povijesni osvrt i književna analiza 33

7.1 Enciklopedizam i okolna zbivanja kao pokretač Rastićeve satire 33

7.2 Književno-povijesna analiza sadržaja 41

8. Zaključak 54

Literatura 56

1. Uvod

Za Džonu Rastića, Vladimir Vratović (1970:773,775) kaže da je najveći satiričar hrvatskog latinizma i najveći hrvatski horacijevac. No ove laskave titule ne mijenjaju činjenicu da većina Rastićevog opusa do današnjeg dana nije prevedena na hrvatski jezik. Njegove elegije, poslanice i satire dosad su prevodili Katičić[1], Dujmušić[2] i Vratović[3], no radi se uglavnom o nepotpunim prijevodima. O Rastićevoj poeziji također se rijetko pisalo. Članak Nevena Jovanovića (1997) i djelo Milivoja Šrepela (1893) primjeri su detaljnijih analiza od strane domaćih autora, no takvih je primjera premalo. Zbog spomenutih razloga, ovaj rad se iznova osvrće na Rastića i njegov književni doprinos.

Za početak će biti iznesena Rastićeva biografija. Osnovne informacije o njegovom podrijetlu, obrazovanju i književno-političkom djelovanju poslužit će kao korisna uvertira. Kako bi dojam bio potpuniji, biografiji ćemo pridodati i prijevode pisanih svjedočanstava (u obliku epigrama i poslanica) Rastićevih poznanika. Na temelju ovih svjedočanstava moći će se zaključiti što su o njemu mislili njegovi prijatelji i kakav je bio u privatnom životu. Zatim će slijediti osvrt na zbirku *Carmina*, koja objedinjuje njegov opus. Ovaj osvrt će se bazirati ponajviše na informacijama i primjedbama iz gore navedenih djela Šrepela i Jovanovića. U središnjem dijelu rada čitatelju se na uvid daje kompletan prijevod Rastićeve satire *Philosophi*. Ovim prijevodom započinje detaljna književno-povijesna analiza spomenute satire, koja će, naposljetku, biti i temelj za konačne zaključke o Rastiću. Sadržaj satire *Philosophi* već je komentirao Šrepel (1893), međutim ovdje ćemo pokušati pružiti opširniju analizu. Što se prijevoda ove satire tiče, dosada je najpotpuniji bio onaj Vratovićev, koji se može pronaći u njegovom djelu *Latinsko pjesništvo u Hrvata: dvojezična antologija*. Iako nije potpun, Vratovićev prijevod je u metru (za razliku od prijevoda u ovom radu).

---

[1] GORTAN, Veljko i VRATOVIĆ, Vladimir (prir.), *Hrvatski latinisti II, pisci 17-19. stoljeća*, Zora - Matica Hrvatska, Zagreb, 1969-1970, 818-831

[2] GORTAN, Veljko i VRATOVIĆ, Vladimir (prir.), *Hrvatski latinisti II, pisci 17-19. stoljeća*, Zora - Matica Hrvatska, Zagreb, 1969-1970, 778-818

[3] VRATOVIĆ, V., *Latinsko pjesništvo u Hrvata: dvojezična antologija*, Školske novine, Zagreb, 1997.

2. Junius Restius: život i djelo

Džono Rastić[4] (lat. Junius Restius) rodio se 11. siječnja 1755. godine u Dubrovniku. Njegovi otac i majka, Antun i Magdalena Gradi, bili su članovi ugledne dubrovačke plemićke obitelji, a Rastić je, kako Janeković Römer (2013:207) kaže, bio jedan od posljednjih izdanaka staroga republikanskoga dubrovačkog svijeta. Plemićko podrijetlo uvelike je utjecalo na njegov život i književno stvaralaštvo. Za početak, omogućilo mu je klasično obrazovanje u okviru isusovačke gimnazije, gdje Rastić stječe prve dodire s antičkom književnošću i latinskim jezikom. Po završetku gimnazije, ulazi u Veliko vijeće[5], a nakon očeve smrti putuje po Italiji s ujacima Franom i Sigismundom Gradijem. Ta su mu putovanja bila od velike koristi, tvrdi Šrepel (1893:101), jer je upoznao mnoge ugledne ljude i stekao korisna znanja. U Rimu se upoznao s Benediktom Stayem[6], a u Napulju sa Savinom Zamanjom[7]. Osim dobrih poznanstava, Rastić je stekao zavidno znanje talijanskog jezika. Ipak, njegov svestran karakter nije naginjao samo ka jezicima i književnosti, već i ka pravu, filozofiji, matematici i politici. Iz tog je razloga po povratku u Dubrovnik počeo učiti geometriju, fiziku, te pravo. Vratović (1997:324) navodi kako je Rastić bio samouk u pravu. Zanimljiva je to činjenica, ako uzmemo u obzir da je svojevremeno bio smatran najboljim pravnikom u Dubrovniku. Poznavanje rimskog prava uvelike mu je olakšalo političku karijeru, te je 1792. postao senator, a 1797. knez Dubrovačke Republike. Iako mu je bavljenje politikom oduzimalo mnogo vremena, Rastić je tijekom čitavog života mnogo čitao, učio strane jezike, prevodio te pisao. Pritom su njegova imanja na Mljetu, Konavlima i Zatonu bila „idilične oaze“ u kojima je provodio svoja kulturna uzdizanja. Šrepel (1893:102) nas obaviještava da mu je omiljeno imanje bilo ono u Zatonu, te da je upravo tamo naučio grčki i počeo prevoditi grčke pjesme na latinski. Poznato je da je Rastić preveo prvu i četrnaestu Teokritovu idilu, većinu jedanaeste knjige Homerove *Ilijade*, sedmu Olimpijsku pjesmu Pindarovu i devetu Sapfinu odu u čast boginje Venere (prema: Šrepel (1893)). Nakon grčkog jezika, Rastić je počeo proučavati engleski jezik i englesku književnost. Postoje nagađanja da ga

[4] U literaturi ga se ponekad naziva i: *Junije Resti*.
[5] Veliko vijeće - institucija Dubrovačke Republike čiji članovi su bili isključivo plemići. Veliko vijeće je jednom mjesečno biralo kneza.
[6] Benedikt Stay (1714 -1801.) - dubrovački filozof, latinist i matematičar.
[7] Savin Zamanja (1701.-1772.) - dubrovački latinist.

je zanimala engleska satirična poezija, te da je svoju knjižnicu opremio brojnim engleskim knjigama. Osim već spomenutih jezika, znao je i španjolski te francuski, što ga čini vrsnim poliglotom. U Rastićevu interesnu sferu ulazila je i filozofija, a to je vidljivo iz sadržaja pojedinih njegovih satira i poslanica. Ipak, po pitanju filozofskih uvjerenja nije bio dosljedan. Ponekad se pozivao na stoike, ponekad na epikurovce, a ponekad na skeptike. Šrepel (1893:153) stoga dobro pretpostavlja da nije bio strogi pobornik nijednog filozofskog sistema.

Iako je Rastić živio u doba kada su u Hrvatskoj bili prisutni prvi nagovještaji preporoda i kada je književnost na narodnom jeziku jačala, ipak je odabrao latinski jezik za svoj pjesnički izraz. Janeković Römer (2013:208) ističe kako to ne znači da je umanjivao važnost hrvatskog jezika, već da je zbog ljubavi i poštovanja spram antičke književnosti smatrao kako je latinski najdostojniji jezik pjesničkog stvaranja. Nadahnuće je Rastić crpio čitajući stare rimske klasike poput Horacija, Juvenala, Ovidija, Katula i Tibula, a svoj talent je iskušao pišući elegije, ode, epigrame, poslanice i satire. O njegovoj latinskoj poeziji Šrepel piše sljedeće:

> Najviše se Resti odlikovao u latinskoj poeziji. U elegiji je išao Resti, kako sudi Appendini, po sredini između Katula i Tibula, ali nastojeći, da očuva svoju samostalnost. Gotovo sve elegije napisao je dosta mlad, pa ipak steče potpunu hvalu Benedikta Staya i Rajmunda Kunića. Kasnije je neke elegije, spjevane na način Katulov, Ovidijev i Galov, poradi ljubavnoga sadržaja, kao igru nedostojnu zrela čovjeka, izbacio iz svoga zbornika, te nikada nije govorio o njima. Osim toga napisao je Resti nekoliko poslanica, epigrama i oda. No sav taj rad ne može se isporediti s njegovim satirama, u kojima nam se ponajbolje otkriva ćud i talenat Restijev. (1893:103)

Gore navedeni citat potvrđuje generalni stav prema kojem su satire najvrjedniji dio Rastićevog opusa, dio u kojem se najbolje ostvario kao pisac. Razlog tomu je možda i činjenica da je satire pisao u zreloj životnoj dobi, nadahnut i potaknut političkim i kulturnim zbivanjima koja su ga se i samog izravno ticala. Pritom su okupacija i pad Dubrovačke Republike[8] (1808. god) bili ključni okidači koji su potaknuli Rastića da otiđe iz Dubrovnika i posljednje godine svog života provede na ladanju, pišući u izolaciji. Janeković Römer (2013:208) kaže kako je život na ladanju za Rastića bio bijeg i utjeha, te svojevrstan otpor novom svijetu koji je pogazio njegovu Republiku. Pred sam kraj života se, doduše, ipak vratio u Dubrovnik. Šrepel (1893:106) navodi da su 1814.

[8] Francuski general Marmont ukida nezavisnost Dubrovačke republike i pripaja je Talijanskom kraljevstvu koje je bilo pod vlašću Napoleona.

francuski okupatori protjerani iz Dubrovnika, te da je Rastić došao u grad tražiti lijek protiv epifore. Njegova potraga nažalost nije bila uspješna. Umro je 31. ožujka 1815. godine kao posljednji potomak svoga roda.

Rastić za života nije izdao nijedno svoje djelo, no za to se pobrinula njegova žena Marija. Römer (2013:208) ističe kako je taj posao povjerila Franji Mariji Appendiniju[9], na preporuku Antuna Sorkočevića[10]. Appendini je 1816. u Padovi objavio zbirku Rastićevih satira, elegija, poslanica, pjesama i epigrama pod zajedničkim naslovom: *Carmina*. Ova zbirka sadrži veliku većinu Rastićevog opusa, a o njoj će više biti riječi u četvrtom poglavlju. Što se tiče neobjavljenog dijela opusa, Janeković Römer (2013:211) navodi kako se u Arhivu Male braće i Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku u rukopisima čuva nekoliko Rastićevih poslanica i elegija, šest epigrama, prijevodi s grčkog na latinski, te govor održan u *Società pattriotica*[11]. Šrepel (1893:110-111) također spominje šest neobjavljenih Rastićevih epigrama, a njih pet navodi u latinskom izvorniku pa su nam stoga poznati njihovi naslovi i sadržaj[12].

Prema izvorima i svjedočanstvima Rastićevih suvremenika, može se zaključiti da je bio veoma cijenjena i omiljena figura u Dubrovniku. Zanimljivi su epigrami koje su mu u čast napisali njegovi prijatelji. Te je epigrame Appendini uvrstio u zbirku *Carmina*, a ovdje ćemo istaknuti Zamanjin epigram koji izdvaja Šrepel (1893:107):

Occidis, o Resti! Sophiae thesaurus, et omnia
Doctrinae, os vere sacrum Heliconiadum.
Occidis in medio cursu, cum promere nondum
Fetus quisti omnes divitis ingenii;
Sed quantum hic nobis raptum est, tantum nova crevit
Nunc tua sidereis addita vita choris.

---

[9] Franjo Marija Appendini - (1768.-1837.) - talijanski i hrvatski povjesničar i jezikoslovac, profesor i ravnatelj u dubrovačkome zavodu Collegium Ragusinum, napisao djelo: *Grammatica della lingua illirica* (1808).
[10] Antun Sorkočević (1775.-1841.) - dubrovački diplomat, književnik i skladatelj, sin Luke Sorkočevića.
[11] *Patriotsko društvo* - osnovao ga je erudit Miho Sorkočević 1793. u Dubrovniku.
[12] 1. *Marino Martellinio extemplo rus adventanti, et carmina praemittenti paucis post nuptias suas diebus Junius Restius,* 2. *Ad clarissimum virům Michaelem Antonii Sorgo Romae commorantem Junii Restii Epigramma*, 3. *Ad Georgium Ferrichium Junii Restii Epigramma,* 4. *Ad Marcum Bruerium ex Laurentiana Arce, ubi excubias agebat, Junii Restii Epigramma,* 5. *Junius Restius ad Marcum Bruerium, olii ex Insula Media quadruplicem mittens coronam scilicet ex Hedera, Lauro, Olea et Myrtho contextam, Epigramma*.

Ponešto slobodniji prijevod glasio bi ovako: „*Umireš, o Rastiću! Škrinjo mudrosti i svih nauka, doista posvećena usta muza. Umireš na sredini života, dok nisi još mogao iznijeti čitav plod bogatog talenta. Ali koliko nam je ovdje oteto, toliko je sada tvoj nov život dodan zvjezdanim korovima*."

Osim ovog epigrama, Šrepel (1893:107) ističe i epigram Luke Antuna Sorkočevića[13] koji je napisan ponešto kasnije i koji je bio dio Sorkočevićeve zbirke pjesama:

Juni, quae eripiunt te inopino turbine fata,
Te tantum nostris eripiunt oculis,
Vivit enim memori virtus tua mente reposta,
Haeret et in penito fixa animo pietas,
Doctrina ingenium praeclaro in carmine spirat,
Servat et aeternum fama perennis opus.

Prijevod bi glasio: *„Junije, ona sudbina koja te otima iznenadnim vihorom, tebe otima samo našim očima, živi naime tvoja vrlina spremljena u pamtećem umu i stalno poštovanje u dubini duše ostaje, u divnoj pjesmi živi učenost karaktera i čuva vječno djelo postojanom slavom."*

O Rastiću kao cijenjenom pjesniku svjedoči i jedna poslanica na hrvatskom jeziku. Radi se naime o poslanici Marka Bruerevića[14] Rastićevom prijatelju i liječniku Mihi Grgureviću. Pronaći ćemo je također kod Šrepela (1893:112):

Nu znajuć, da odužit od svoga sebe
Jok! vriedan nisam, tadaj se domislih,
Kako no tugjijem počastit tebe.

Ter pjesni šaljem našega ti Gjona,
Slatke one pjesni, toliko hvaljene,
Ke mjesto daju mu vrh Elikona;

[13] Luka Antun Sorkočević (?-1862.) - Šrepel ga navodi kao jednog od posljednjih dubrovačkih latinista i spominje da je preminuo 1862.
[14] Marko Bruerević (1770.-1823.) - hrvatski pisac francuskog podrijetla, naobrazbu stekao u Dubrovniku. Mentor mu je bio Đuro Ferić, a pisao je dramske tekstove i prevodio hrvatsku narodnu književnost na talijanski i francuski.

Da ljupko primiti i dobre volje
Taj dar moj hoćeš, mnim, er procieniti
Nitko ne može ga od tebe bolje.

Vidimo dakle da je Rastićev pjesnički kredibilitet bio neupitan u ono vrijeme. No Rastić nije bio cijenjen samo kao pravnik, umjetnik i erudit, već i kao čovjek, prijatelj i vjernik. U tom smislu Šrepel piše sljedeće:

> U prvi mah činio se strog i preozbiljan, ali je ipak bio ugodan i ljubazan u drugovanju. Među prijateljima bio je domišljat i duhovit tako, da su se njegove rečenice pronosile gradom. Kako je ljubio istinu, tako je prezirao laskanje. (1893:106)

> Bio je Resti dobar prijatelj i u nevolji odan, a isto tako i dobar vjernik, što valja istaknuti poradi općega smjera njegovih satira (1893:106/107)

Šrepelove riječi potvrđuju brojne pjesme koje je Rastić posvetio prijateljima i čija je tematika nerijetko bila nadahnuta prijateljskim druženjima i raspravama. Janeković Römer (2013:208) kao primjer izdvaja satiru *Coena*[15], u kojoj Rastić, obraćajući se svome Mecenatu[16], Antunu Sorkočeviću, najbolje opisuje svoja ladanjska druženja.

Vjerojatno najbolji opis Rastićevog držanja, ponašanja i karaktera dao je Appendini (1816:XXIV), no budući da je taj opis predug da bismo ga ovdje iznosili, iznijet ćemo samo kraći dio u kojem se opisuje Rastićev vanjski izgled:

> Statura fuit mediocri, exporrecta, naso aliquanto eminentiore, ac tam gracili et in forma totius corporis habitudine, ut naturam in illius animo magis quam corpore fingendo exornandoque liberalem fuisse putaveris. Erat insuper ita debili oculorum acie, ut non nisi proxime objectas oculis res videret. (1816:XXIII/XXIV)

U prijevodu: „ *Bio je srednjeg stasa, ponešto većeg nosa, a oblikom čitavog tijela toliko tanak, da si mogao pomisliti da je priroda bila širokogrudnija u oblikovanju i opremanju njegova duha*

[15] Satyra VI. *Coena* je šesta satira iz Rastićeve zbirke *Carmina*: *Coena* je grafijska varijanta latinske riječi *cena, ae, f.* koja u prijevodu znači: ručak, večera.
[16] Treba uzeti u obzir da Antun Sorkočević nije bio Rastićev mecena, već njegov najbolji prijatelj. Rastić ga u svojim satirama oslovljava imenom Gaja Cilnija Mecenata po uzoru na Horacija.

nego tijela. Bio je, povrh toga, tako slabog vida, da je očima mogao vidjeti jedino ako su stvari bile vrlo blizu postavljene.“

Rastićevi prijatelji i poznanici nisu jedini izvor informacija koji imamo o njemu i njegovom karakteru. U satiri *Ad lectorem*[17], Rastić se obraća čitatelju i otkriva privatne stvari o sebi. Ovdje ćemo izdvojiti jedan kratki ulomak iz spomenute satire:

Vos de me, rebusque meis cognoscite pauca.
Aetate a prima, primisque ineuntibus annis,
Semper cum primis vixi, et melioribus urbis,
Illos sectatus, quorum aut sapientia princeps,
Aut usus rerum, et cultura urbanior esset
Aptior ad virtutem animum informare tenellum.
Sic mea non ludo est, scortisque exacta juventus,
Dum audire illos, cum illis vivere, quotidianae
Essent deliciae, quorum et peccare pudore
Deterrer.

Evo što Rastić sam za sebe kaže: *„Saznajte malo o meni i mojim stvarima. Od najranijeg doba, dok sam ulazio u prve godine, uvijek sam živio s najplemenitijima i najboljima u gradu, slijedeći one u kojih je bila ili izvrsna mudrost ili iskustvo u stvarima i uglađenije obrazovanje, koje nježan duh može bolje oblikovati prema vrlini. Tako moja mladost nije provedena u igri i s prostitutkama, dok mi je bio svakodnevni užitak slušati one i živjeti s onima, od kojih sam stidom zastrašen griješiti.“*

Navedenim piščevim stihovima završit ćemo ovo poglavlje. Dosada su bile iznesene osnovne informacije o Rastićevom životu, njegovim djelima i njegovom karakteru. Detaljnija analiza Rastićevog satirskog izričaja i njegove umjetničke persone bit će dana u predstojećim poglavljima. Kako bi spomenuta analiza bila jasnija, potrebno je ukratko iznijeti značajke rimske satire, te povijesni kontekst njenog nastanka.

[17] Radi se o 23. satiri iz zbirke *Carmina*; *Ad lectorem* u prijevodu znači: *Čitatelju*.

3. Rimska satira: kratki uvod

Rimska satira je temelj i izvor današnje moderne satire. Ona je pružala žanrovske okvire i time bitno utjecala na buduće generacije satirika. U desetoj knjizi svojega kapitalnog djela *Obrazovanje govornika*, Marko Fabije Kvintilijan[18] je napisao: „Satura quidem tota nostra est." („Satira je dakako potpuno naša."). Pritom je želio reći da je satira izvorna rimska književna vrsta, a ne preuzeta od Grka poput većine ostalih. Ipak, važno je napomenuti da se „satura" ovdje odnosi na rimsku satiru u užem smislu, koju treba razlikovati od *menipske satire*[19] kakvu su pisali Varon[20] ili Seneka[21]. Sam naziv „satira" povezujemo s latinskom riječi „satura" koja znači „mješavina" ili „napunjena zdjela". To ukazuje da su Rimljani satiru smatrali nekakvom „mješavinom". Navedena činjenica nije nimalo čudna ako uzmemo u obzir da je satira kao književna vrsta potekla iz šaljivih igrokaza (*versus fescennini*[22]) koji su bili mješavina glume, plesa i glazbe. Tematika ovih dramskih predstava bio je svakodnevni seoski život, a ton je nerijetko bio lascivan i humoristični. Spomenuti dramski igrokazi utjecali su najprije na razvoj rimske komedije, a potom i na razvoj satire u užem smislu, o kojoj će ovdje će biti riječ.

Kada danas kažemo za neko djelo da je „satira" ili da je nešto „satirično", onda najčešće želimo označiti neki književni ili verbalni konstrukt koji je podrugljiv, ironičan, kritičan, koji parodira. Prvotno značenje riječi „satira", koje je ukazivalo na djelo raznovrsnog sadržaja i strukture (tj. na nekakvu „mješavinu"), više nije primarno, odnosno ono je manje relevantno. Prema tome, ono što satiru čini izvorno „rimskom" jest zajedljiva kritika. Kritika koju autor usmjerava prema nečemu i iza koje može i ne mora stajati određena pouka. Ipak, bitno je napomenuti da su prve satire na latinskom bile pjesme raznolikog sadržaja i forme, čiji ton nije nužno bio zajedljiv. Dobar primjer za to je Kvint Enije[23], kojeg se smatra prvim piscem satira u Rimu. Enijeve *Saturae* su bile didaktične pjesme pisane u raznim metrima. Šrepel (1894:5) ih

[18] Marko Fabije Kvintilijan (35-100.?) - rimski teoretičar retorike i učitelj govorništva.
[19] Menipska satira - stariji tip satire kakav je pisao grčki kinik Menip iz Gadare. Radi se o filozofsko-satiričnoj dijatribi koja je mješavina proze i stiha, a piše se u raznim metrima.
[20] Marko Terencije Varon (116-27. pr. Kr.) - rimski pisac i državnik, polihistor kojeg je Kvintilijan nazvao „najučenijim Rimljaninom".
[21] Lucije Anej Seneka (4. pr. Kr.-65. po. Kr.) - rimski filozof, državnik i pisac, odgojitelj cara Nerona, napisao menipsku satiru *Apocolocyntosis divi Claudii*.
[22] *Versus fescennini* - razuzdane improvizirane pjesme, katkad u dijaloškom obliku, koje su se pjevale na svadbama i žetvenim svečanostima.
[23] Kvint Enije (239-169. pr. Kr.) - rimski književnik, pisac prvog rimskog nacionalnog epa: *Annales*.

naziva „slobodnim listićima“ i napominje kako je na njima Enije zapisivao što god bi mu palo na pamet. Ponekad je svrha bila zabaviti čitatelja, a ponekad ga nečemu poučiti, no izostao je podrugljiv ton i jasno usmjerena kritika. Tek od Lucilija[24] možemo pričati o pravim obilježjima satire, odnosno o rimskoj satiri u pravom smislu. Upravo je Lucilije unio oštrinu, zajedljivost i kritiku, te odredio daktilski heksametar[25] kao standardni metar rimske satire. Iz tog razloga ga se smatra istinskim začetnikom rimske satire, a Šrepel (1894:9) u njemu vidi svojevrsnog reformatora rimske književnosti; reformatora koji mijenja odnos književnika i publike i daje književnosti jedno novo značenje. Lucilijev alat je kritika. Tu kritiku on izražava putem pisanog medija, te samim time unosi promjene u rimsku književnost i čini je društveno angažiranom. U vrijeme kada su Rimljani još uvijek oponašali i usavršavali grčke književne vrste (ep, dramu, poeziju), Lucilije se drznuo pisati o aktualnim problemima i manama rimskog društva, te time stvorio jednu drugačiju književnu vrstu. Bitan faktor za nastanak satire Lucilijevog tipa bilo je društveno i političko stanje u Rimu toga doba. Šrepel (1894:6-8) opisuje tzv. „sedmo stoljeće“[26] Rima kao najturbulentnije, navodeći pritom unutarnja previranja, borbu između puka i aristokracije, reforme braće Grakho, te zaključuje kako je ovo razdoblje bilo idealno „tlo“ za nastanak satire. Vidimo, dakle, kako izvorna bit satire postaje kritika. U Lucilijevo doba to je bila oštra kritika političkog poretka i svih slojeva društva, od pisaca, pučana, aristokrata, državnika, filozofa. Šrepel (1894:13) navodi kako je Lucilije kritizirao sve ono loše u društvu što je nakon njegove smrti dovelo do građanskih ratova i propasti Rimske republike. Njegovu nesputanu kritiku uvelike je olakšala velika sloboda govora koju je imao. Lucilijevo plemenito podrijetlo i njegovo prijateljstvo sa Scipionom[27] i Lelijem[28] vjerojatno su odigrali bitnu ulogu i omogućili mu da kritizira bez posljedica. Lucilijev naslijednik, Horacije[29], živio je i djelovao nakon propasti republike, u carsko doba Rima. Sloboda govora bila je tada ponešto manja, pa stoga možda i nije čudno što su Horacijeve satire češće bile šaljive parodije ljudskih mana i običaja, nego oštre kritike društva. Ipak, treba reći da je i u Horacijevim satirama prisutno moraliziranje, no u znatno

[24] Gaj Lucilije (180-102. pr. Kr.) - rimski satiričar. Napisao je trideset knjiga satira, od kojih je sačuvano 1400 stihova. Smatra ga se ocem rimske satire i izvršio je znatan utjecaj na kasnije satiričare.
[25] Književni stih koji tvori šest stopa, sastoji se potencijalno od daktila, spondeja i troheja, shema mu je: – UU | – UU | – UU | – UU | – U.
[26] Razdoblje između 200. i 100. godine prije Krista.
[27] Scipion Emilijan (185-129. pr. Kr.) - rimski vojskovođa i optimat, protivio se reformama braće Grakho, osnivač književnog kruga čiji su članovi, između ostalih, bili Lucilije i Lelije.
[28] Gaj Lelije (190-129? pr. Kr.) - rimski državnik i prijatelj Scipiona Emilijana, bio je konzul 140. pr. Kr.
[29] Kvint Horacije Flak (65-8. pr. Kr.).

blažoj maniri, a ponekad i s određenom dozom autoironije. Nakon Horacija, satire u prvom stoljeću pišu Perzije[30] i Juvenal[31]. Ova dva pisca se stilom ponešto odmiču od Horacija i ponovno usvajaju ozbiljniji i oštriji ton karakterističan za Lucilija. Pritom je Perzijeva satira više moralistička, filozofska i didaktična, dok je Juvenal majstor oštrih osuda i ironičnih uvreda. Spomenuta četiri pisca smatraju se klasicima rimske satire. Iako među njima postoje razlike u stilu, ono što ih povezuje kao pisce satire jest potreba da ismijavaju i osuđuju sve ono što smatraju glupim, nepravednim i pogrešnim. Jovanović (1997:292) zgodno ističe da satiru možemo zamisliti kao pizzu, gdje je nepromjenjivo samo tijesto (tj. kritika ili parodija kao sadržaj i motiv), dok su sastojci koji idu na tijesto posve ovisni o volji pisca. Istinu ili kritiku je dakle moguće reći na više načina. Kroz šalu i parodiju (poput Horacija) ili oštro propovijedajući (poput Lucilija i Juvenala).

Za Horacija se često kaže da je Lucilijev nasljednik koji je usavršio rimsku satiru, a za Juvenala da je njen najzreliji pisac. Ova dva autora su bitno utjecala na kasnije pisce satira na latinskom. Jedan od njih je dakako i Džono Rastić. O odnosu ove trojice pisaca bit će više riječi u sedmom poglavlju, gdje će se na konkretnim primjerima analizirati utjecaj Horacija i Juvenala na Rastićev satirski izričaj. Predstojeće poglavlje pružit će kratki osvrt na Rastićevu zbirku *Carmina*.

[30] Aul Perzije Flak (34-62.).
[31] Decim Junije Juvenal (60-130.).

4. Junius Restius: *Carmina*

U satiri *Ad Maecenatem*[32], Rastić piše da svoje satire čita samo prijateljima, te da one stoga nikome ne škode, budući da gotovo nitko ni ne zna da postoje. Ako su spomenute Rastićeve riječi istinite, onda je moguće da je slično vrijedilo i za ostatak njegova opusa. Naime, dalo bi se zaključiti da je Rastićeva publika za života bila birana i mala, odnosno da je manjina imala privilegiju čitati njegove elegije, satire, poslanice. Znači li to da je Rastić bio osjetljiv na kritiku i komentare? Da svoj pjesnički talent, odnosno antitalent nije htio izvrći javnom ruglu? To ne možemo sa sigurnošću znati. Ono što pouzdano znamo jest da svoja djela nije objavljivao. Srećom, to je nakon njegove smrti učinio Franjo Appendini.

U Padovi je 1816. godine izdana zbirka Rastićevih djela, punog naslova *Junii Antonii comitis de Restiis patricii Ragusini Carmina*. Već ranije je spomenuto da je inicijator ove zbirke bila Rastićeva udovica Marija Zamagna. U njenom naumu da objavi suprugova djela pomogao je Antun Sorkočević, koji joj je za izdavača preporučio Franju Appendinija. Ove informacije saznajemo u predgovoru Appendinijevog izdanja, u kojem se Marija obraća Sorkočeviću i posvećuje mu zbirku *Carmina*. U predgovoru također saznajemo o Marijinim motivima za izdavanjem suprugovih djela, te o naravi odnosa između Sorkočevića i obitelji Rastić. Naime, Marija predstavlja Sorkočevića kao Rastićevog najboljeg prijatelja i otkriva da je Cilnije Mecenat u Rastićevim satirama ustvari Sorkočević. Nakon predgovora slijedi svojevrsni Appendinijev uvod u obliku Rastićeve biografije, pod naslovom: *De vita et scriptis Junii Ant. F. Com. de Restiis patricii Racusini Commentariolum Francisci Mariae Appendini e scholis piis*, a u izdanje su uvršteni i epigrami napisani povodom Rastićeve smrti. Točnije, epigrami Zamanje, Pucića i Urbana Appendinija[33] te Ferićev faleucij[34], koji tvore cjelinu *In obitu Jun. Ant. F. Comitis de Restiis patricii Ragusini amicorum carmina epigramma.* Glavni dio zbirke čine konkretna Rastićeva djela, koja je Appendini sabrao i podijelio u četiri zasebne cjeline. Prvi dio je naslovljen *Junii de Restiis Satyrarum liber*, te sadrži 25 satira. Drugi dio zbirke, *Elegiarum liber*, sadrži 9 elegija. Treći dio, *Epistolarum liber*, odnosi se na poslanice, a sadrži ih 5. Zadnji, četvrti

[32] 20. satira u zbirci *Carmina*.
[33] Urban Appendini (1777.-1834.) - brat Franje Marija Appendinija, pedagog i latinist, profesor matematike i filozofije u dubrovačkoj gimnaziji.
[34] Faleucij - pjesma pisana u falečkom jedanaestercu.

dio, sastoji se od više pjesničkih vrsta. *Carmina varia* sadrži 4 ode, 9 epigrama i jednu hendekasilabnu pjesmu[35]. Navedena djela čine većinu opusa koji je Rastić napisao za života, a Šrepel (1894:106) ističe da su Appendiniju u izboru i sabiranju najviše pomogli Đuro Ferić[36] i braća Pucić[37].

Najzanimljiviji dio zbirke *Carmina* čine satire, a budući da je naglasak ovog rada primarno na Rastiću kao piscu satira, upravo će o ovom dijelu zbirke najviše biti riječ. Tematski gledano, Rastićeve satire su često usmjerene na kritiku aktualnih običaja i ponašanja u društvu. Rastić se pritom najčešće osvrće na mane dubrovačkog društva, no nerijetko kritizira i inozemne običaje koji su utjecali na prilike u Dubrovniku. Ovu kritiku Rastić ponekad provodi suptilno i blago, poput Horacija, a ponekad ponešto oštrije i bliže Juvenalu. Rastićeve satire „udaraju" po manama jednog „novog" društva i vremena, no one istovremeno oživljavaju i neke stare teme i motive, karakteristične za klasičnu rimsku satiru. Stoga se Rastić ponekad bavi sličnim pitanjima kojima su se bavili Horacije, Lucilije i Juvenal. Pitanjima poput: Je li bolji raskalašeni grad ili mirno ladanje? Treba li vjerovati tradiciji ili se povoditi za modernim učenjima? Je li svaka umjetnost dobra umjetnost? Kakav treba biti društveni poredak? Treba li vjerovati svemu što se pročita u knjigama? Je li „vani" uvijek bolje nego kod kuće?[38] O Rastićevim satirama moglo bi se napisati čitavo jedno djelo, no ovdje ćemo se osvrnuti samo na neke. Pritom ćemo u vidu imati one satire, koje svojim sadržajem i kompozicijom jasno ocrtavaju sliku Rastićevog satiričkog izričaja.

Druga satira u zbirci, naslovljena *Plato,* dobar je primjer satire koja ismijava suvremene običaje. U njoj Rastić kritizira moderne učene žene, koje smatra intelektualnim snobovima, te se osvrće na umjetnička okupljanja u salonima i naziva ih ispraznim gubitkom vremena. Četvrta satira, *Peregrinantes*[39], također kritizira jedan pomodni običaj - običaj slanja dubrovačkih mladića na studij u inozemstvo. Polemizira se omjer dobivenog i uloženog, a Rastić upozorava da strane kulture često kvare domaću mladež, te da mladići kao papige ponavljaju i slijepo vjeruju

[35] Pjesma pisana u jedanaestercu - najčesće alkejskom, falečkom ili sapfičkom.
[36] Đuro Ferić (1739.-1820.) - hrvatski latinist i prevoditelj, preveo Fedrove basne na hrvatski, napisao didaktički ep: *Periegesis orae Rhacusanae (*1803) - *Opis dubrovačke obale*.
[37] Šrepel navodi da se radi o Nikoli i Matiji Puciću. Informacija o Matiji Puciću nema, a kada kaže Nikola, Šrepel vjerojatno misli na latinskog pjesnika Niku Luju Pucića (1783. - 1857.) koji je bio učenik braće Appendini.
[38] U smislu: je li u inozemstvu život bolji nego u matičnoj državi?
[39] Od lat. glagola *peregrinor,* 1. - putovati, *peregrinantes* - oni koji putuju.

svemu što čuju i pročitaju. O sukobu stranog i domaćeg, tradicije i novotarija, govori i peta satira, *Philosophi*. Njenu detaljnu analizu iznijet ćemo u idućim poglavljima. Treća Rastićeva satira, imena *Anglomani-Gallomani* je, prema Šrepelu (1894:121), jedna od njegovih najboljih. U njoj ismijava „pametnjakoviće" koji po cijele dane sjede u kavanama i debatiraju o inozemnim političkim prilikama i zbivanjima. Šrepel (1894:123) dobro primjećuje kako se kompozicija ove satire većinom poklapa s kompozicijom Horacijeve satire I, 9. Naime, u obje satire su pjesnici mete napasnog dosadnjakovića, međutim kod Rastića dosadnjaković postaje površni politikant koji ga opterećuje „vijestima" iz inozemstva. Satira *Cacodaemon et artes ab eo inventae*[40] kritizira isprazne, opake i razvratne knjige koje se tiskaju pomoću „paklenog" tiskarskog stroja. Rastić ide vrlo daleko u pretjerivanju i tiskarski stroj naziva izumom vraga Kakodemona, te ga smatra sredstvom koje širi sjeme zla. Ovdje je ponovno očit Rastićev prijezir spram modernih pisaca i njihovih ideja koje narušavaju tradiciju.

Unatoč gore navedenim primjerima, Rastićeve satire nisu uvijek bile usmjerene na kritiku aktualnih zbivanja. U zbirci njegovih satira možemo pronaći i one, koje kompozicijski i sadržajno odgovaraju stilu klasičnih rimskih pisaca, te obrađuju klasične teme i motive. Najprije u oči upada osma satira, naslovljena *Apologia*[41], u kojoj Rastić opravdava sebe kao pisca satira i čini to na vrlo sličan način kao i Horacije[42]. Za čitav popis sličnosti i aluzija, dovoljno je pogledati Šrepela (1894:130). Dobar primjer je i već spomenuta, šesta satira *Coena*, u kojoj postoje velika kompozicijska preklapanja s Juvenalovom[43] satirom. Naime, dok Juvenal kritizira rasipničke gozbe i poziva svog prijatelja Perzika na jednostavnu i skromnu gozbu, Rastić poziva Mecenata (tj. Sorkočevića) na svoj rođendan i objašnjava mu da ga čeka skromna gozba, lišena stranih egzotičnih jela i francuskog kuhara. Slično kao što se s Juvenalom slaže po pitanju rasipništva, tako se Rastić slaže i s Horacijem u vezi života na selu. Naime, i on, poput Horacija, više cijeni život na ladanju od života u gradu. Rastićeva sedma satira, prigodnog naslova *Agricola*[44], u mnogočemu prati Horacija[45] kada idiličan seoski život suprotstavlja stresnom i razvratnom gradskom životu. Pritom Horacijev Rim postaje Rastićev Dubrovnik. U ovom smislu, bitno je

[40] U prijevodu: *Kakodemon i njegovi izumi*.
[41] U prijevodu: *Obrana, Isprika*.
[42] Vidi: Horatius, *Sermones*, 2.1
[43] Vidi: Iuvenalis, *Saturae*, 1.11
[44] U prijevodu: *Seljak*
[45] Vidi: Horatius, *Sermones*, 2.6

spomenuti i trinaestu satiru *Stoici*, u kojoj Rastić ponovno oživljava staru Horacijevu temu[46]. Prema staroj stoičkoj tezi, kako je vide Horacije i Rastić, ispada da su svi ljudi ludi osim stoičkog mudraca. Iz toga dakako proizlazi da su i pjesnici ludi jer pišu stihove, s čime se ne slažu ni Horacije ni Rastić. Kod obojice je vidljiv pokušaj da obrane pjesnike, međutim Šrepel (1894:134) ističe da je razlika u tome što je kod Rastića vidljivo veće slaganje s općim stoičkim naukom, za razliku od Horacija koji ga smatra prestrogim. Naime, Rastić ukazuje na sličnosti između stoika i satirika jer uviđa da satirik osuđuje slične mane i poroke koje osuđuje i stoik.

Elegiarum liber čini drugi, znatno manji dio zbirke *Carmina*. Ova cjelina se sastoji od devet elegija. U njima Rastić otkriva sebe kao dobrog prijatelja i čovjeka koji voli svoj rodni kraj. Šrepel (1894:155) ističe prvu elegiju[47] kao najbolju. U njoj se Rastić obraća svom prijatelju Sorkočeviću i opisuje mu svu raskoš i ljepotu dubrovačkih Elafita. Iza nadahnutih opisa otoka, otočanki i njihovih običaja, može se naslutiti prikriveni Rastićev motiv. On želi svog prijatelja nagovoriti da se vrati iz Rima u Dubrovnik. U drugoj elegiji[48] Rastić je još očitiji. On se ponovno obraća dvojici prijatelja koji već dugo borave u Italiji, te ih poziva kući i pita ih je li im se Ilirija prestala sviđati. Pritom navodi kako za njima plaču njihove žene i slavi ljepote Ilirije. U trećoj elegiji[49] pak opisuje rastanak s prijateljem Tomom i njegovom ženom Marijom, koji odlaze u Italiju. Rastić moli Mariju da uvjeri svog muža Tomu da ostanu u Dubrovniku, no njegovi napori su bezuspješni. Iz ovih elegija vidimo da su Rastiću prijateljstva bila iznimno važna i da su mu nedostajali prijatelji koji su živjeli u inozemstvu. Petu elegiju[50] Rastić posvećuje Rajmundu Kuniću, povodom njegove smrti. Šrepel (1894:157) primjećuje kako ova elegija podsjeća na Ovidijeve elegije ispjevane povodom Tibulove smrti. U njoj Rastić slavi Kunićeve pjesničke dosege i proriče mu vječnu slavu. Šesta[51], osma i deveta elegija ponešto su drugačije. U njima Rastić slavi ljubav i ljubavne igre i žali zbog nadolazeće mu starosti. U osmoj elegiji, *Ad cupidinem*, doznajemo kako Rastić slavi isključivo onu ljubav koja je nevina, jednostavna i stidljiva. Šrepel (1894:157) ističe kako je ova elegija didaktična, a ona nam također daje do znanja da je Rastić zagovarao čistu i iskrenu ljubav, lišenu prljavih strasti. Za devetu elegiju, koja

[46] Vidi: Horatius, *Sermones*, 2.3
[47] Elegia I. *Ad virum clarissimum Michaelem de Sorgo*.
[48] Elegia II. *Ad clarissimos viros Michaelem de Sorgo et Matthaeum de Georgiis diutius peregrinantes*.
[49] Elegia III. *In discessu Thomae de Basilio et Mariae Bomiae, ejusdem conjugis*.
[50] Elegia V. *In funere Raymundi Cunichii, poetae maximi*.
[51] Elegia VI. *Querela senectutis*.

nosi naslov *Amor*, također se može reći da je didaktična jer u njoj Rastić daje svoju vlastitu definiciju ljubavi, kao sklada koji spašava svijet od kaosa (prema Šrepel,1894:157).

Čitajući Rastićeve elegije, možemo primjetiti da, za razliku od satira, u kojima pokazuje svoju ciničnu, zajedljivu i ozbiljnu stranu, u elegijama Rastić ipak otkriva i svoju osjećajnost i romantičnost. Na njegov stil pritom uvelike utječu Propercije, Horacije, Ovidije i Tibul. Iako Šrepel (1894:158) ističe da je Rastić bio talentiraniji za satiru nego za liriku, ipak ne smijemo zanemariti ovaj dio njegovog opusa, budući da nam on otkriva jedan dodatni aspekt Rastićeve osobnosti.

Što se tiče Rastićevih poslanica one su, tvrdi Šrepel (1894:148), po kompoziciji slične satirama. *Epistolarum liber* sadrži pet poslanica u kojima Rastić raspravlja o književnosti, braku, prijateljstvu i poslu. Prve dvije poslanice, namijenjene Đuri Feriću i Franji Appendiniju, bave se literarnom tematikom. *Ad Georgium Ferrichium, fabularum auctorem* poslanica je u kojoj Rastić iznosi svoje mišljenje o basni kao književnom žanru, te hvali njenu didaktičnost i praktičnost. On također hvali i Ferića, kao priznatog basnopisca, te ga uvjerava da je važnost basne često podcijenjena. U drugoj poslanici, *Francisco Mariae Appendino Scholarum Piarum*, Rastić se osvrće na Appendinijevo djelo[52] u kojem on putem etimologije ilirskih riječi nastoji dokazati da su Grci i Latini porijeklom Iliri. Rastić hvali Appendinijev poduhvat, no upozorava ga da bi njegovi stavovi mogli naići na žestoku opoziciju. Treća poslanica, *Ad Jacobum Betondium, sponsum novellum*, govori o braku. Rastić se obraća novopečenom mladoženji, Jakobu Betondiju, te mu s kršćanskog stanovišta iznosi svoje viđenje braka. Brak je, za njega, ono što razlikuje ljude od životinja. Rastić ukazuje na moralnu svrhu bračne zajednice, te tvrdi kako je potreba za brakom nešto ljudima urođeno i dano od Boga. Najdulja od svih pet poslanica je *Ad adolescentem amicum dubiae spei*, a njena tema je prijateljstvo. Ovdje Rastić obrađuje neke dobro poznate motive. Motiv „lažnog“ prijatelja i pitanje izvora prijateljstva Rastiću su posebno interesantni, a on također savjetuje kako odabrati i prepoznati dostojnog prijatelja. Šrepel (1894:153) ističe kako Rastić glavni izvor prijateljstva vidi u koristi, te kako je to stajalište najvjerojatnije preuzeo od epikurovaca[53]. U petoj poslanici, *Ad amicos carmen poscentes*, Rastić odgovara prijateljima kako nema vremena pisati pjesme dok je na svom imanju. On naglašava

[52] *De praestantia et vetustate linguae Illiricae, ejusque necessitate ad plurimarum gentium, populorumque origines et antiquitates investigandas (1806).*
[53] Epikurovci - pobornici grčke filozofske škole čiji je utemeljitelj Epikur (341.-271. pr. Kr.).

važnost gospodarskih poslova i zagovara odgovornost i praktičnost u obavljanju službenih dužnosti. Šrepel (1894:154) primjećuje da ova poslanica dobro otkriva Rastićevu pragmatičnost i njegov stav da ugodan život nije moguć bez novca.

Posljednji dio zbirke čine Rastićeve ode i epigrami, koji su sabrani u cjelinu *Carmina varia*. Generalni je stav da one tvore najslabiji dio Rastićevog opusa, stoga ovdje nećemo puno o njima govoriti. Važno je spomenuti tri ode koje Rastić upućuje Sorkočeviću[54] jer na temelju njih možemo dodatno upotpuniti sliku njihovog odnosa. U prvoj odi Rastić objašnjava Sorkočeviću zašto ne želi pisati o ratnim zbivanjima. Druga oda nanovo otkriva Rastića kao brižnog prijatelja, budući da se u njoj obraća bolesnom Sorkočeviću te, zabrinut, moli za njegovo brzo ozdravljenje. Treću odu Šrepel (1894:154) smatra najboljom i kaže da najviše odiše Horacijevim utjecajem. U njoj Rastić upozorava Sorkočevića na kratkoročnost života, te ga savjetuje da se ne opterećuje mislima o budućnosti, već da uživa u trenutku. Sve tri ode pisane su u alkejskoj strofi[55]. Rastićevi epigrami uvršteni u zbirku različite su tematike i u njima se on često obraća svojim poznanicima. Neki od njih potvrđuju da je Rastić bio zainteresiran za razne sfere umjetnosti i da je bio upućen u dubrovački kulturni milje. U tom je smislu zanimljiv epigram koji Rastić piše povodom smrti mladog dubrovačkog slikara Petra Katušića[56] kao i onaj u kojem veliča muzičara i pjesnika Julija Bajamontija[57]. Epigram[58] u kojem hvali gostoprimstvo Đure Hiđže[59] je također interesantan jer nam otkriva kratku epizodu iz Rastićeva života. Iz njega, naime, saznajemo da se za vrijeme jedne iznenadne oluje pjesnik sklonio u kući svog prijatelja Hidže.

Promatrajući sadržaj zbirke *Carmina*, dolazimo do zaključka da ona nije zanimljiva isključivo zbog svoje umjetničke i literarne vrijednosti, već da, historijski gledano, pruža mnoge korisne informacije o kulturnom i društvenom životu tadašnjeg Dubrovnika. Rastićeve satire bacaju svjetlo na suvremene probleme, običaje i prilike, a poslanice, ode, elegije i epigrami otkrivaju nam pjesnikovu osobniju stranu i opisuju njegove odnose s ostalim sudionicima

---

[54] II. *Ad Michaelem Antonii de Sorgo Patricium Ragusinum ode*, III. *Ad eumdem aegrotantem ode*, IV. *Ad eumdem ode*.

[55] Alkejska strofa - nazvana po grčkom pjesniku Alkeju, sastoji se od četiri stiha: dva jedanaesterca, jednog deveterca i deseterca.

[56] XIV. *In funere Petri Catuscich egregiae spei pictoris epigramma*.

[57] VII. *Ad clarissimum virum Julium Bajamontium medicum, poetam et musicum praestantissimum epigramma*.

[58] XI. *De domo rustica praestantissimi medici Georgii Hygia quae poetae in subita procella refugium dedit epigramma*.

[59] Đuro Hidža (1752.-1833.) - hrvatski latinist, prevoditelj i liječnik, prevodio Vergilija, Horacija, Tibula, Katula i Propercija na hrvatski, pisao elegije, poslanice i epigrame na latinskom.

dubrovačkog umjetničkog i znanstvenog miljea. Sada se okrećemo centralnoj temi ovoga rada, petoj satiri iz spomenute zbirke. Satyra V. *Philosophi* će najprije biti izložena u latinskom izvorniku, a u šestom poglavlju će biti dan i njen kompletan prijevod na hrvatskom jeziku.

5. Satyra V. *Philosophi*

U predstojećim poglavljima provodit će se književno-povijesna analiza Rastićeve satire *Philosophi*. Radi lakšeg praćenja spomenute analize, kao i radi mogućnosti usporedbe s hrvatskim prijevodom, ovdje izlažemo latinski izvornik[60]:

Exstincti pellem arripuisse Leonis Asellus
Dicitur in sylva, exuviasque indutus opimas
Rugitum immanem misisse: repente paventum
Praecipiti dare terga fugae genus omne ferarum,
Atque insectantis rabiem vitare. Parumper
Una stetit, retroque oculos vulpecula torsit,
Compertisque dolis, fugientes avocat. Ardent
Protinus ultrices, posita formidine, in iras,
Et spolia eripiunt Aurito aliena trementi:
Partim mille modis insultant; parsque cruentis
Unguibus incutiunt, et acutis dentibus ictus,
Membraque certatim lacerant. Jacet ille, suosque
Flebilibus monet exemplis, temeraria quorsum
Stultorum coepta evadant, melioribus atque
Nasutis quoties se posse illudere sperent.
De quibus haec, quaeso, narratur fabula? Dicam.
Est insulsa, levis, comoedaque natio quaedam
Ridiculorum hominum, grex importunus, iners et
Futilis, ingenio nullo, nulla arte magistra,
Doctrinarum apices affectans atque leporum.
Nil populare sapit, verum arripit illico quidquid
Portento simile objicitur, vel prodigiosum,
Proque novis capit usque immania monstra repertis.

[60] izvornik je preuzet sa: http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.421:3:4.croala

Tantum in deliciis novitas est! Scilicet una
Haec placet, haec sapit, hanc laudant, mirantur, amantque.
Hos nosse in pretio est. Vulgi jam venit in usus
Nomen. Philosophos appellant plebs, Tu, Ego. Rides?
Philosophos rides, Maecenas? Anne tibi quis
Simius est visus? Doctorum prima virorum
Sunt hi, quos dico. Laudes disce ordine, et artes.
Non ego, Philosophos cum dico, dico Platoni
Quidquam, aut Stoicidum majoribus, atque Lyceo
Consimile: a Cynicis quam longe sordibus absunt,
A conscisso palliolo, pera, atque bacillo,
Tam quoque doctrina Grajis, pugnantque Latinis,
Omnia magna crepant, sublimia, et acria, acuta:
Aut subtile genus primo de flore leporum
Educunt, quali vixerunt rore cicadae.
Ille mare in terris ponit, pontoque fluenti
Isse rates olim, quo nunc tegit omnia tellus,
Credite jurato testi. Indignatur et alter
Humano bipedes homines incedere more,
Quatuor et jubet extemplo ingredier pedibus. Nunc
Ite manu, pedibusque simul, demittite pronos
In terram vultus, hominum gens, atque faceti
Baccare promerito nebulonis cingite frontem,
Mox nova cum brutis communi foedera in antro
Pangite, vivendique alias ediscite leges.
Fiet ita, errorum ut turpes, crassaeque tenebrae
Praeceptore lupo in melius mutentur, et urso.
Discite ab exemplis. Verum, an mediocrius ille
Insanit, vires qui nostrae mentis, et ignem

Praeclarum ingenii, unde tot artes, totque reperta,
Vincere contendit pecudes, et bucera saecla
Non ratione ulla, manuum sed munere solo;
Flectere nam nequeunt digitos, quibus ungula duros
Continet articulos, cornuque rigente fatigat.
Unde haec hausta viris? Quis Doctor? Nemo; sed ipsi
Ingenium peperere sibi, nulloque labore,
Quod natura dedit, pepulere foras. Ita? Cornu
Sponte petit bos, dente canum vis: sponte filix, et
Urtica, et tribuli incultis nascuntur in hortis.
Induit atque novum idcirco Sapientia nomen,
Ambitioque novum tituli quaesivit honorem,
Quo minus in rebus solidi fuerat. Genii ergo
Atque Repertores passim audivere leporum.
Quilibet insanus jure hoc mactetur honore,
Qui coram populo, in buccam quod venerit, efflat.
Sunt alii, pars magna, quibus sapientibus esse
Tam facile, invidere Dii. Sapientia multo
Qualiscumque his aere stat, et multo emta labore.
His mire arrident peregrina, hi Gallica curant
Dumtaxat, Venus hoc percellit Gallica tantum.
Verborumque operosa superstitio patriis et
Maternis inimica opibus, quia non procul absunt,
Incessit misere, ridendo et torquet amore.
Gallica conquirunt, elementaque Gallica discunt
Toti in litterulis. Quantum diducere callet
Quis rictum, et circumflexum pronunciat apte
Ore, gravemque sonum, atque, ut Gallia jussit, acutum,
Tantumdem sapit. A Ligeri hinc peregrina supellex
Verborum, notis hinc farta cucurbita dictis,
Arcadicum sal, et Boeoticae acumina mentis.

Inde penu instruitur jejuno nobile luxu
Undique diphthongis differtum, commate, punctis.
Hic jacet O, illic E, hic Alphae concurrit Iota,
Atque inter socias, veluti Regina, minores
Eminet, et blaesum elingui melos elicit ore U.
Anglica constricta quod si quis sibila lingua
Dentibus infrendens nullo jaculetur hiatu,
Praestat collegas, quam cetera oluscula betae.
Ergo hoc e ludo, hac epulatus fercula crambe
Bubo aliquis, vel pingui effert se corpore vervex,
Indicibus pastus crudis et Lexica ructans.
Lexica; namque alios prohibet mens plumbea libros.
Lexica; non aliud nostro praestantius aevo.
Nec magis historiis dignum, Satyraque repertum,
Explicitur quo tota tribus Sapientia chartis.
Hic veteres fastos, figulisque ut testa paretur,
Coena coquis, pariter condiscas: qua arte Poeta,
Qua fieri Orator possis, Pictor, Geometres,
Scandat ut Astrologus paria, et funambulus astra,
Eluat ut sordes fullo vel spongia, mentem
Philosophi ut purgent recto sermone malignam,
Hinc haurire queas. Scite mediocria magnis
Et bene conveniunt, nec pugna est ulla, brevique
Clauditur in cista doctrinae cyclicus orbis.
Stant omnes facili digesti ex arte lepores.
De genere hoc multi pars vellunt montibus herbas
Graminaque, et foeno redeunt, malvisque beati;
Pars saxa effodiunt, et lecto marmore fragmen
Se reperisse putant auri argentique metalla.
Felices saxo, vicisse ut Olympia credas.
Aucupium alter vicinis exercet in hortis,

Succintus tenerae in morem cultumque Dianae,
Par levibus ventis it, currit, semper et uno
Fixus in obtutu diverberat aera palmis.
Obterit et caules pedibus, betasque sequaces.
Magna viri merces, si pictis discolor alis
Papilio in praedam cedit, gracilisve cicada,
Transfigenda stylo, tectique in parte locanda
Splendidiore intus, plutei ornamenta capacis,
Furfuris ejusdem nugarum ubi copia dives
Stat congesta diu, et doctae monstratur amicae.
Hos leni otiolo interdum mutare labores
Juverit, et molli mentem recreare libello
Paulisper, gravibusque levem induxisse Minervam.
Hinc salis urbani leges, legesque jocorum, et
Gratia ab obscenis laudatur; nec lepidum, aut quid
Atticum et urbanum festivumque est, nisi forte
De Tusco veniat vico, mediaque Suburra.
Improbius sapiunt, multoque nocentius illi,
Qui emendant leges, et publica commoda curant,
Quos quid honestum sit, quid turpe, quid utile, quid fas
Fine voluptatis natura, docetque libido.
Arripuere vice (sit fas risisse) Solonis:
Jura domi scribunt, legumque volumina dictant
Non sano toleranda homini, prelisque ministris
Proponunt populo. Discordia garrula rerum!
Nam Graeca assuitur Romano fimbria panno.
Calcei ab Aegypto veniunt, a Perside mitra;
Fervet opus Creta, Etruscis, Lacedaemone, Athenis;
Perpetuique movent Bruti et fastidia Cassi.
Juppiter! heu chaos! heu rudis, indigestaque moles!
Et tamen hac aliquis tanta de gente Sophorum

Prodire et sutor potuit bonus, et citharoedus,
Mercator, caupo, vel praeco, navita, fossor.
Audiat haec oculis si quis dispendia siccis,
Improbus hic fuerit, sanae vel mentis egenus.
Atque adeo digni vesica, aut caerite cera
Bella movent Oratores, et jurgia miscent
Fortiter insana pro libertate ruentes,
Pellere ridiculi Reges, plebique scelestae
Imperium, et fasces, saevasque dedisse secures.
Sceptra Jovi eripiunt; Divos, et fulmina rident
Cyclopes Sophiae! Sic imo vertere fundo
Humana aggressi, et vitam induxisse ferinam;
Ni victrix conantes dextra coerceat illa,
Alcidis quae ritu jam omnia monstra subegit.
Haec tamen ut rudibus possint praecepta probare
Omnia, discurrunt, disceptant, atque perorant
Per trivia urbis, per loca, per fora, compita, vicos,
Per lustra, unctas perque popinas, atque tabernas.
Dicentes stupuere coqui, meretriculae, et acris
Natio mimorum, tonstrinarumque gregales.
Nos missos facimus, quia gentis taedet ineptae.

6. Satira V. *Filozofi* - prijevod i komentar

Priča se da se Magarac u šumi dočepao
krzna uginulog Lava i odjeven u raskošno odijelo
pustio strašnu riku: iznenada se čitav rod
uplašenih zvijeri upusti u brz bijeg i pobjegne od
njegova bijesa dok ih goni. Na čas je jedna lisičica
zastala, vratila pogled natrag i otkrivši prijevaru,
pozva natrag one koji bježe. Nakon što je umiren
strah, osvetnice se odmah zapale od bijesa i otmu
tuđe krzno drhtajućem magarcu:
Dio njih se ruga na tisuću načina, dio
zadaje udarce krvavim kandžama i oštrim zubima, te
boreći se, komadaju udove. On leži i jadnim primjerom
opominje svoje kako završavaju nepromišljeni
pothvati glupana kad god se nadaju da se
mogu rugati boljima i lukavijima.
O kome molim te ova basna govori? Reći ću.
Postoji nekakva dosadna, neugledna i komedijaška vrsta[61]
lakrdijaša, mrsko krdo, lijeno, tašto, koje, bez pomoći
ikakve pameti, ikakve vještine, želi zauzeti
vrhove znanosti i oštroumlja.
Ne miriše na ništa narodno, odmah pak navaljuje na
sve ono što se smatra čudesnim ili sličnim čudu, te
neprestano uzima užasne prikaze za nova otkrića.

Toliko im je omiljena novina! Naravno: samo ona godi,
ona je slasna, nju hvale, štuju i vole.

[61] Misli se na grupu francuskih filozofa, umjetnika i znanstvenika koji su u 18. st. činili okosnicu Prosvjetiteljstva.

Ove upoznati je na cijeni. Već je u pučku upotrebu došlo ime.
Narod, ti i ja nazivamo ih Filozofima. Smiješ se?
Smiješ se, Mecenate[62], filozofima? Ili ti se koji
učinio majmunom? Ovi koje spominjem su najizvrsniji
među učenim ljudima. Upoznaj redom vještine i zasluge.
Kad spominjem filozofe, ne spominjem bilo što slično Platonu,
ili starijim stoicima i Liceju[63]. Koliko su daleko udaljeni
i od prljavih cinika[64], od poderane
kabanice, torbe i štapa,
toliko im također nauk ratuje s Grcima i Latinima.
Brbljaju sve velike, uzvišene, smione i oštre stvari:
ili štoviše, izvode fine pojmove iz glavne jezgre oštroumlja,
iz rose od kakve su živjeli cvrčci.
Onaj je smjestio more u zemlje i vjerujte svjedoku
koji se zakleo da je odavno lađa plovila tekućim
morem kuda sada zemlja pokriva sve. I ljuti se drugi
što dvonogi ljudi hodaju na ljudski način,
te naređuje da odmah koračaju četveronoške.
Sada kreni ljudski rode, na rukama i nogama, spusti
pognut obraz prema zemlji i zasluženim cvijetom
ovjenčaj čelo uglađenog nevaljalca, zatim
utvrdi nove saveze sa zvijerima u zajedničkoj špilji
i proučavaj druge zakone življenja.
Dok su vuk i medvjed učitelji, dogodit će se tako
da će se sramotna gusta tmina zabluda promijeniti na bolje.
Učite od uzora. Doista, zar luduje umjerenije onaj
koji nastoji da snaga našeg razuma i sjajna vatra duha,
od kojih su otkrivene tolike vještine, pobjeđuje ovce

[62] Radi se o Rastićevom prijatelju, Antunu Sorkočeviću.
[63] Filozofska škola u Ateni koju su utemeljili Aristotel i peripatetici.
[64] Cinici su pripadnici starogrčke filozofske škole čiji je ideal samodostatnost i asketski život. Poznati cinik/kinik je bio Diogen iz Sinope (403 - 323. pr. Kr.).

i porodicu goveda ne kakvom pameću,
već samim djelom ruku?
Naime ne mogu savijati prste oni kojima kopito
obuhvaća jake zglobove i koji navaljuju stršećim rogovima.
Odakle ljudi to crpe? Tko je učitelj? Nitko,
nego su narav sami sebi bez muke stvorili.
Što je priroda dala, porinuli su van. Tako dakle?
Vol sam po sebi napada rogovima, moć pasa je u zubima,
a korov, kopriva i babini zubi sami od sebe rastu u neobrađenim vrtovima.
I zato si je Mudrost priskrbila novo ime, a taština
zahtijevala novu čast ugleda jer u stvarima
bijaše manje pouzdanog. Posvuda su, dakle, na glasu
bili kao geniji i začetnici oštroumlja.
Svaki luđak koji pred narodom sipa ono što mu je
došlo na jezik može biti odlikovan ovom čašću.
Postoje i ostali, velik dio, kojima bogovi nisu priuštili
da tako lako budu mudraci. I mudrost kod njih, kakva god da jest,
stoji mnogo novca i nabavlja se uz mnogo truda.
Ovima[65] se čudnovato sviđa strani nauk, brinu samo za
galske stvari, njih obara jedino Venera galska.
A teško praznovjerje mišljenja, neprijatelj očinskom i majčinskom
imetku, budući da nisu veoma daleko,
žestoko napada i muči rugajućom ljubavlju.
Skupljaju galske stvari i uče galska slova,
čitavi u malim slovima. Taman je toliko mudar, koliko tko zna
razvući zijev, ustima točno izgovoriti cirkumfleks
i naglasak gravis, te, kako zapovijeda Galija, akut,
Odatle, s Ligera[66], stran niz riječi,
odatle tikva punjena poznatim izrekama, odatle

[65] Rastić aludira na pomodne Dubrovčane koji su se ugledali na ideje i učenja francuskih enciklopedista.

arkadski vic, i domišljatost beotske[67] pameti.
Odatle se taštim sjajem oprema plemenita zaliha
posvuda natrpana diftonzima, zarezima i točkama.
Tu leži "O", tamo "E", tu se s alfom sudara jota
i među manjim drugaricama se ističe poput kraljice,
a iz nijemih ustiju izvodi se nerazgovijetna melodija "U".
Ako pak netko, stegnuvši jezik, te skripeći zubima
bez ikakvog zijeva baci engleski zvižduk,
nadvisuje drugove, kao i blitva ostale kupusiće.
Iz te se dakle igre, iz te zdjele kupusom gosti nekakva sova
ili se ovan razmeće tustim tijelom.
požderavši sirova kazala i bljujući leksikone.
Leksikoni: naime teška pamet zabranjuje druge knjige.
Leksikoni: ne postoji ništa izvrsnije u našem stoljeću,
Niti je u povijesnim djelima i satirama pronađeno
išta vrijednije od onoga čime se čitava mudrost objašnjava na tri lista.
Ovdje možeš naučiti stare kalendare i kako lončar priprema lonac,
a kuhari večeru, isto tako i kojom vještinom možeš postati pjesnik,
a kojom govornik, slikar, mjerač, također kako se astrolog
i plesač na užetu uspinju do jednakih zvijezda, te kako valjar
i spužva mogu očistiti prljavštinu, odavde možeš crpiti
da filozofi ispravnim govorom mogu ukloniti štetno
razmišljanje. Nevažne stvari se lijepo i krasno
slažu s važnima, bez ikakve svađe, i okrugli svijet
se zaključava u maleni kovčeg znanja.
Tu se nalaze sve dosjetke uređene iz lake umjetnosti.
Velik dio ovog naraštaja u brdima čupa biljke i
trave, i vraćaju se sretni zbog sijena i sljeza.
Dio njih iskopava kamenje i nakon što skupe mramor, misle

[66] Liger je latinski naziv za francusku rijeku Loaru (Loire).
[67] Beocija je bila oblast u antičkoj Grčkoj.

da su pronašli komad zlata i srebrni rudnik.
Sretni su zbog kamena, mogao bi pomisliti da su pobijedili na Olimpijskim igrama.
Drugi u susjednim vrtovima vježba lov na ptice,
naoružan na uglađeni način nježne Dijane[68].
Uvijek putuje, trči, ravan brzim vjetrovima i pogleda usmjerenog
u jednom smjeru siječe zrak dlanovima.
A nogama gazi kupuse i povodljive blitve.
Velika je čovjeku nagrada ako mu kao plijen dođe
Leptir šarenih krila ili nježni cvrčak
Kojega će probušiti iglom i postaviti
Unutra, u ljepši dio kuće, kao ukras velike police,
Gdje veliko obilje takvih sitnica i koještarija
Već dugo nagomilano stoji i pokazuje se učenoj dragoj.
Njima se ponekad prohtije zamijeniti posao nježnom dokolicom
I malo odmoriti um laganom knjigom
I u teške napore unijeti nježnu Minervu[69].
Zato se od besramnika slave pravila gradskih viceva i šala,
te ljupkost, niti je išta zgodno ili atičko, fino ili
uglađeno, ako ne dolazi iz moćne Toskanske[70]
ulice, iz središta Subure[71].
Pretjeranije i mnogo štetnije pametuju oni koji
ispravljaju zakone i brinu za opće dobro,
Njih priroda naslade i požuda uče što je časno, što ružno,
što korisno, te što je ispravno po svrsi.
Navalili su na posao Solona[72] (neka je dopušteno smijati se):
kod kuće pišu prava i diktiraju sveske zakona,
koje razumnom čovjeku ne dolikuje podnositi, te ih s tiskarskim prešama

[68] Dijana - rimska božica lova i vladarica Mjeseca, bila je naoružana lukom i strijelom.
[69] Minerva - rimska božica umjetnosti, mudrosti i znanosti, „nježna Minerva“ ovdje simbolizira „laku umjetnost“.
[70] Toskanska ulica je ulica u Rimu u kojoj su se zadržavali bludnice i ništarije.
[71] Subura je ozloglašena rimska četvrt koja se nalazila u podnožju Viminala i Eskvilina.
[72] Solon (640 pr. Kr. - 560. pr. Kr.) - slavni atenski zakonodavac, političar i pjesnik.

kao pomoćnicama predstavljaju narodu. Brbljavi nesklad građe!
Grčka resa se naime, prišiva na rimski dronjak.
Cipele stižu iz Egipta, turban iz Perzije:
djelo kipi od Krete, Etrurije, Sparte, Atene:
Neprestani Bruti i Kasiji zadaju mučnine.
Jao, Jupiteru[73], kaosa li! Jao, neotesana i neuređena hrpo!
I ipak je iz ovog tolikog naraštaja mudraca mogao
proizaći i neki dobar postolar, pjevač,
trgovac, krčmar ili glasnik, mornar, težak.
Kad bi tko ove gubitnike slušao suhim očima,
taj bi ili bio nevaljao ili bi mu nedostajalo zdravog razuma.
I zbilja, govornici dostojni žuči ili ceranske[74] daščice[75]
počinju ratove, potiču svađe,
srljajući junački za ludu slobodu;
smiješni tjeraju kraljeve, lopovskom puku su
dali vlast, državne časti i divlje sjekire.
Jupiteru otimaju žezla, ismijavaju bogove i munju
Kiklopi mudrosti! Tako su, iz krajnjeg temelja, navalili
mijenjati ljudsku sudbinu i uvoditi divljački život,
da njih dok nastoje ne bi obuzdala ni ona pobjednička
Alkidova[76] desnica koja je po običaju već sve nemani svladala.
Ipak, da bi divljake mogli uputiti u sva učenja,
trče amo tamo, raspravljaju i objašnjavaju po gradskim
cestama, po mjestima, na trgovima, na raskrižjima, ulicama,
u bordelima, masnim gostionicama i krčmama.
Njima koji pričaju, divili su se kuhari, kurvice,
divlja bagra glumaca i drugovi iz brijačnica.
Ja ih izbjegavam, jer mi se gadi bedasto pleme.

[73] Jupiter - rimski vrhovni bog, bog neba i munje.
[74] Po etrurskom gradu Ceri.
[75] Povoštene drvene ploče za pisanje.
[76] Alkid - polubog i junak, sin Zeusa i Alkmene. Ime Alkid dala mu je majka, no poznatiji je pod imenom: Herkul.

7. Kulturno povijesni osvrt i književna analiza

7.1 Pad Dubrovačke Republike i ideje francuskih prosvjetitelja kao pokretač Rastićeve satire

Prije nego što krenemo na tumačenje i analizu sadržaja satire *Philosophi*, potrebno je pružiti uvid u povijesni okvir koji omeđuje spomenuto Rastićevo djelo. Poznavanje kulturno političkih prilika i miljea unutar kojeg je Rastić djelovao olakšat će shvaćanje njegove motivacije i cilja s kojim je on pisao ovu satiru. Zašto Rastić „napada" enciklopediste? Tko su enciklopedisti? Kakav je generalni Rastićev stav o francuskoj prosvjetiteljskoj filozofiji? Utječe li Rastićevo podrijetlo na njegove kulturne i političke stavove? Kakva je politička situacija u Dubrovniku toga vremena? To su važna pitanja na koja će odgovoriti ovo potpoglavlje.

Vratović (1970:775) navodi kako je najintenzivnije razdoblje Rastićevog satiričkog rada bilo od 1804. do 1810. godine, neposredno prije i za vrijeme francuske okupacije Dubrovnika. Nepovoljne političke prilike bile su generator Rastićevog prijezira spram Francuza i samim time inspiracija za njegovu satiru *Philosophi*. Ne zna se točno kada je ova satira napisana, no ako obratimo pažnju na pojedine detalje iz njenog sadržaja i pritom uzmemo u obzir podatke koje imamo o Rastićevom životu, logično je naslutiti da je ona napisana u godinama nakon pada Dubrovačke Republike, dakle između 1808. i 1814. godine. Početak 19. stoljeća bio je vrlo turbulentno razdoblje za Dubrovačku Republiku. U vrijeme velikih europskih ratnih sukoba, Dubrovnik se našao između dvije sukobljene strane. Na jednoj strani je bila Napoleonova Francuska, a na drugoj Velika Britanija, Rusija, Osmansko carstvo i Austrijsko carstvo. Iako je Dubrovačka Republika od 1458. godine plaćala danak osmanskom sultanu i zauzvrat uživala protekciju i nezavisnost, ova protekcija je narušena slabljenjem Osmanskog carstva i vojnim širenjem Francuske prema jugoistoku Europe. Napoleonovi planovi za pohod na Rusiju uključivali su Dubrovnik kao važno strateško područje i prvu točku obrane u slučaju eventualnih ruskih prodora s jugoistoka. Rusi su također imali velike aspiracije spram Dubrovnika, te su u veljači 1806. zauzeli Kotor i ondje strateški stacionirali svoje snage. Dubrovčani stoga nisu imali puno izbora kada su 27. svibnja 1806. dopustili francuskoj vojsci da se nastani u gradu. Nadali su se doduše da će vojska ostati samo privremeno i nastaviti dalje prema Kotoru, međutim nije bilo

tako. Francuzi su grad okupirali na sljedeće dvije godine, sve do formalnog ukinuća Dubrovačke Republike. U tom dvogodišnjem razdoblju došlo je do uništenja dubrovačke pomorske flote i do financijskog kraha Dubrovnika. Pritom je najveću štetu Dubrovniku nanijela rusko-crnogorska opsada koja je trajala od lipnja do studenog 1806. Francuzi su odnijeli pobjedu i protjerali Ruse, no grad je opustošen, a troškovi uzdržavanja francuske vojske bili su pogubni. Ćosić (2008:139) navodi kako je opljačkano oko 700 domova, spominje štetu od 9 milijuna dukata, te kaže kako je na grad palo 3 500 topovskih granata. Spomenuti faktori znatno su oslabili Dubrovačku Republiku i učinili njeno ukinuće neminovnim. Prvi otvoreni sukob dubrovačkog Senata i francuskih okupatora zbio se u prosincu 1807. kada je francuski general Lauriston[77] zabranio dubrovačkim brodovima da imaju zastavu Sv. Vlaha, te propisao obvezno korištenje zastave talijanskog kraljevstva. Dubrovačko plemstvo se otvoreno pobunilo protiv Lauristonove objave, no uspjeha nije bilo, a na jednak način su bile neuspješne i daljnje diplomatske akcije kojima je Senat pokušavao održati suverenitet i ustrojstvo Republike. Formalno ukinuće zbilo se 31. siječnja 1808., nakon što su na sjednici Senata dubrovački senatori optuženi za protufrancusku politiku. Marmontovim dekretom o ukidanju republike započinje direktna i potpuna vlast Francuza, koja je trajala punih šest godina. Treba spomenuti da su, prije ukinuća republike, vlast u Dubrovniku obnašale državne institucije (Veliko vijeće, Malo vijeće i Senat) na čelu s Knezom, te da su pritom članovi navedenih institucija bili isključivo plemići. Građani i seljaci dakle nisu imali nikakva politička prava i bili su dužni plaćati poreze. No, šest godina francuske uprave donijelo je velike promjene u dubrovačkom društvu: plemići su izgubili sve dotadašnje povlastice, ukinut je staleški poredak, te je uvedena opća građanska i vjerska emancipacija. S obzirom na sve navedeno, nije teško zaključiti da Rastić, kao bivši dubrovački plemić, senator, knez, i „dijete“ tradicionalnog poretka, nije nikako mogao biti zadovoljan razvojem situacije. Promjene koje je donijela francuska vlast pobudile su u njemu prijezir i potaknule ga da kritizira sve ono što je indirektno utjecalo na propast njegove idilične aristokratske republike. Satira *Philosophi* upravo je primjer takve njegove kritike. U njoj vidimo napad na široki skup ideja i štoviše, ocrnjivanje jednog velikog kulturnog pokreta. Riječ je dakako o kritici Prosvjetiteljstva i francuskih prosvjetitelja, odnosno enciklopedista. Za početak ćemo iznijeti osnovne postavke

[77] Jacques Jean Alexandre Bernard Law de Lauriston (1768. - 1828) - francuski maršal i diplomat, bio na čelu francuske vojske koja je 27. svibnja 1806. okupirala Dubrovnik.

prosvjetiteljskog nauka i pozabaviti se njegovim utjecajem, a potom ćemo reći nešto o enciklopedistima.

Iako je Prosvjetiteljstvo globalni pokret, njegov najveći odjek je bio u Francuskoj i upravo su francuski filozofi, pisci i znanstvenici bili glavni generatori i promicatelji njegovih ideja. Teško je točno odrediti početak i kraj prosvjetiteljske ere. Pejović (1978:7) navodi kako ona započinje otprilike 1688. u vrijeme engleske Slavne revolucije[78], a završava 1789. nakon pada Bastille[79]. Rastić svoju satiru piše početkom 19. st. što pokazuje da su posljedice i promjene izazvane idejama prosvjetiteljstva imale jak odjek i da su se još uvijek bitno osjećale. Možemo reći da je Prosvjetiteljstvo potaknulo globalnu promjenu svijesti kod čovjeka, koji je, svjestan moći svojeg razuma, počeo propitkivati nametnute vjerske i društvene konvencije. Ono što je počelo kao filozofija, ubrzo se proširilo i na ostale sfere ljudskog djelovanja. Klasicizam u književnosti, rokoko u slikarstvu i glazbi, te prosvjetiteljske reforme vladara bili su odraz i rezultat te nove filozofije. Promjena svijesti koju je donijelo prosvjetiteljstvo bila je zapravo logična posljedica renesanse i nadovezala se na njenu ideju antropocentrizma. Naime, renesansa je čovjeka smjestila u središte univerzuma i poticala razvoj umjetnosti i znanosti, a za ideje prosvjetiteljstva upravo je bio ključan razvoj znanosti. Figure poput Galilea, Newtona, Leibniza, Descartesa, znatno su pridonijele razvoju matematike, astronomije i fizike, čime je znanost ojačala i postala potencijalno sredstvo za pobijanje teoloških i društvenih dogmi. Osim razvoja znanosti, na prosvjetiteljsku filozofiju su bitno utjecali britanski empiristi, Francis Bacon i John Locke, te „otac filozofije politike“, Thomas Hobbes[80].

Prosvjetiteljski nauk počivao je na tri osnovna pojma. To su: *razum, sloboda* i *priroda*. Filozofi prosvjetiteljstva su se stoga pozivali na „zdrav razum“ i na praktična otkrića znanosti kao temeljne izvore znanja i valjane pokazatelje istine. Jednostavnije rečeno, Prosvjetiteljstvo je zagovaralo vjeru u znanost, vjeru u ljudska osjetila, te je naglašavalo važnost proučavanja prirode i učenja iz nje. Vidljiv je dakle empiristički utjecaj na stav o porijeklu spoznaje. Čovjek koristi

[78] Slavna revolucija - revolucija koju je obilježilo svrgavanje engleskog kralja Jakova II. od strane engleskih parlamentaraca i uspostava parlamentarne monarhije u Engleskoj.
[79] Pad Bastille - 14. svibnja 1789. vojska revolucionara zauzima tvrđavu Bastille u Parizu. Ovaj događaj simbolizira početak Francuske revolucije.
[80] Thomas Hobbes (1588. - 1679.) - engleski filozof i politički teoretičar, 1651. napisao djelo *Levijatan*, u kojem je razvio teoriju društvenog ugovora i kritizirao teokraciju, bio je pobornik empirizma i materijalizma.

svoja umna načela prilikom spoznaje, ali ona su rezultat njegove osjetilnosti, ona proizlaze iz načela prirode. U prosvjetiteljstvu, dakle, dolazi najprije do izjednačavanja uma i prirode, a u njegovim kasnijim fazama s prirodom se izjednačuje čak i Bog. Ovakvi stavovi bili su dakako direktno oprečni teološkim stavovima jer su ljudski um proglasili apsolutnim kriterijem istine i temeljnim spoznavateljem svega što postoji, a sve što postoji je priroda, odnosno materija. Uzdizanje naturalizma, senzualizma i materijalizma nikako nije podržavalo crkveni nauk pa su prosvjetitelji bili u otvorenom sukobu s Crkvom. No „bunt" prosvjetiteljstva nije bio vidljiv samo spram vjere, već i spram društveno-političkog poretka. Naime, u Europi su plemstvo i svećenstvo stoljećima bili povlašteni staleži. Pritom se njihova povlaštenost očitovala u raznim sferama i gotovo uvijek na štetu građanstva, kao trećeg staleža. Pripadnici plemstva i klera imali su „bogomdano" pravo na vlast, obrazovanje i donošenje političkih odluka. Također su imali pravo i na primanje feudalnih nameta od građana, te su bili oslobođeni od poreza spram vladara, što im je omogućilo gomilanje znatnih materijalnih sredstava. Građanstvo je, s druge strane, bilo siromašno, neuko i izrabljivano. Filozofija prosvjetiteljstva, koja je zagovarala razum, slobodu i borbu protiv predrasuda, uočila je nepravednost i nelogičnost postojećeg društvenog poretka. Ovdje je bitnu ulogu imao Montesquieu[81], koji je ustvrdio da je država, kao institucija, tvorevina ljudskog uma, te da stoga um (a ne Bog) ima apsolutni primat u svim pitanjima vezanim za nju. Ovo stajalište je utrlo put idejama o jednakosti staleža i emancipaciji građanstva, koje su se dalje širile putem filozofskih djela, umjetnosti i politike. Šrepel (1893:114) navodi kako su se u državama počela opažati očita nastojanja da se poprave uvjeti državnog života, da se urede zakoni, poprave škole i uvedu pravedniji porezi. Tu misao potvrđuje i Pejović (1978:8) kada kaže da su čak i ondašnji monarsi (poput Katarine II. Velike[82] ili Josipa II.[83]) provodili političke reforme pod utjecajem prosvjetiteljstva. Prema tome, može se reći da je prosvjetiteljstvo, osim kulturnog i filozofskog, imalo i znatan politički odjek te da je pružilo temelje za brojne građanske

[81] Charles de Secondat, baron de la Brède et de Montesquieu (1689. - 1755.) - prvi francuski prosvjetitelj, začetnik moderne političke historiografije i utemeljitelj žanra filozofskog romana.
[82] Katarina II. Velika (1729. - 1796.) - ruska carica, vladala od 1762. do smrti. Aktivnom vanjskom politikom osigurala je Rusiji status velesile, bila je simpatizer prosvjetiteljske filozofije i korespondirala je s Voltaireom i Diderotom.
[83] Josip II. (1741. - 1790.) - car Svetog Rimskog Carstva, sin Marije Terezije, proučavao djela enciklopedista, osobito Voltairea, 1781. izdao Edikt o vjerskoj toleranciji, te uveo državni nadzor nad Katoličkom crkvom.

revolucije u budućnosti. Prvenstveno ovdje treba spomenuti francusku građansku revoluciju[84], koja je kao svoj rezultat imala ukidanje feudalizma i monarhije, te širenje revolucionarnih ideja na druge europske narode.

Postaje dakle izvjesno da veza između prosvjetiteljskih ideja i pada Dubrovačke Republike nije bila slučajna. Dubrovnik, kao aristokratska feudalna republika, jednostavno nije odgovarao prosvjetiteljskom idealu države i to je jedan od razloga zašto nije opstao. Nakon ukinuća Republike francuska vlast je Dubrovčanima nametnula svoj sustav društvenih vrijednosti; sustav koji je proizašao iz prosvjetiteljskog nauka i koji je rezultirao francuskom revolucijom. Taj sustav je podrazumijevao opće pravo glasa, pravo na školovanje, ukidanje feudalnih odnosa i ukidanje privilegiranih staleža. Ova posljednja stavka vjerojatno je najviše zasmetala Rastiću i u njoj možemo tražiti jedan od glavnih pokretača njegove satire *Philosophi*. Dubrovački isusovac i plemić teško je prihvaćao ideje koje su narušavale „bogomdani" poredak, te je francuske prosvjetitelje optužio da su isprazni novotari i ateisti. Ipak, nisu svi Dubrovčani dijelili njegovo stajalište. Šrepel (1893:116) spominje riječi Mede Pucića[85], koji navodi da su ideje francuskog novog smjera vrlo brzo došle do Dubrovnika i da su, unatoč protivljenju vlade, vrlo brzo pridobile dobar dio puka i vlastele. Ono što je još zanimljivije jest da je čak i među Rastićevim poznanicima i prijateljima bilo simpatizera francuskih prosvjetiteljskih nazora. Römer (2013:210) navodi Mihu Sorkočevića[86], F. M. Appendinija, Marka Bruerevića i Antuna Sorkočevića kao primjere dubrovačkih „frankofila", no pritom napominje da je njihovo zanimanje bilo prvenstveno orijentirano na filozofske i književne stavove, a manje na političke i vjerske. To potvrđuje da dubrovačka vlastela ipak nije bila spremna tako olako odustati od svojih privilegija.

Ako promotrimo pažljivo sadržaj satire *Philosophi*, uočit ćemo da Rastić svoju kritiku provodi na generalnoj, općoj bazi i da to čini s određenom dozom suptilnosti. Drugim riječima, on ne „napada" poimence francuske prosvjetitelje ili njihova književna djela, već im se obraća

---

[84] Francuska građanska revolucija - (1789. - 1795.) - revolucija koja je rezultirala ukidanjem feudalnih odnosa i uspostavom ustavne monarhije u Francuskoj.

[85] Medo Pucić (1821. - 1882.) - hrvatski pjesnik, publicist, prevoditelj i jedan od najistaknutijih mecena dubrovačkih umjetnika, 1849. je pokrenuo almanah *Dubrovnik: cviet narodnog književstva,* prvi dubrovački književni list na hrvatskome.

[86] Miho Sorkočević (1739. - 1796.) - dubrovački pisac, prevoditelj, diplomat i biograf, brat Luke Sorkočevića, začetnik i voditelj prosvjetiteljskog Domoljubnog društva u Dubrovniku 1793.

kao grupi i zove ih *natio ridiculorum hominum* (17-18). Unatoč tome, u stihovima (105 - 107) upada u oči Rastićev odabir riječi kada piše: (...) *brevique Clauditur in cista doctrinae cyclicus orbis*. Ovi njegovi stihovi ponešto su određeniji i nedvosmisleno aludiraju na enciklopediste.

Enciklopedisti su dali značajan obol širenju prosvjetiteljstva i promoviranju njegovih načela. Radi se o skupini francuskih filozofa, književnika i znanstvenika koji su sudjelovali u stvaranju francuske Enciklopedije[87], grandioznog djela koje je poslužilo kao svojevrsni model i paradigma današnjoj modernoj enciklopediji. Prvi, od ukupno dvadeset osam svezaka francuske Enciklopedije izdan je 1751. godine u Parizu, a ona je izlazila do 1772. godine kada je kompletirana. Točan broj autora koji je sudjelovao u radu na Enciklopediji nije u potpunosti poznat, no procjenjuje se da se radi o pedeset autora, što pokazuje da su enciklopedisti bili brojna skupina. Začetnikom i vođom ovoga projekta smatra se Denis Diderot[88], no među značajne sudionike je svakako potrebno ubrojiti i D`Alemberta[89], Voltairea[90], Jaucourta[91], Holbacha[92], Marmontela[93], Montesquiea i Rousseaua[94]. Iako se enciklopediste često tretira kao unificiranu skupinu ljudi istih nazora i stajališta, to u stvarnosti nije bilo tako. Istina je doduše da je enciklopediste povezivala zajednička vjera u um, znanost i napredak, no među nekima od njih su postojala značajna razilaženja u stavovima i interesima. Ako uzmemo za primjer Voltairea, vidjet ćemo da je on u Enciklopediji obrađivao teme iz povijesti, književnosti i filozofije, te da je recimo bio gorljivi protivnik materijalizma. S druge strane, Holbach je pisao većinom znanstvene i protureligijske članke, te je bio izraziti materijalist. Razlike u stavovima su vidljive i kod Diderota i Rousseau, budući da je Diderot zastupao ateizam i materijalizam, dok je Rousseau bio

---

[87] Puni naziv djela jest: *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de letters,* (*Enciklopedija ili razumski rječnik znanosti, umjetnosti i obrta, sastavljen od udruge učenjaka*). U ovom radu će se koristiti skraćeni nazivi: francuska Enciklopedija ili ponekad samo Enciklopedija.

[88] Denis Diderot (1713. - 1784.) - francuski pisac, filozof i umjetnički kritičar.

[89] Jean-Baptiste le Rond d'Alembert (1717. - 1783.) - francuski matematičar, fizičar, filozof i muzički teoretičar.

[90] François Marie Arouet (Voltaire) (1694. - 1778.) - francuski pisac i povjesničar, centralna figura francuskog prosvjetiteljstva, autor satiričnih i filozofskih romana: *Candide ili Optimizam* (1759) i *Zadig ili Sudbina*(1747).

[91] Louis de Jaucourt (1704. - 1779.) - francuski učenjak koji je autor najvećeg broja članaka u francuskoj Enciklopediji, napisao je čak 17288 članaka iz područja botanike, povijesti politike, kemije i patologije.

[92] Paul Heinrich Dietrich Holbach (1723. - 1789.) - francuski filozof i enciklopedist, otvoreni ateist i materijalist, autor filozofskog traktata *Sustav prirode ili Zakoni morala i fizičkog svijeta* (1770.).

[93] Jean-François Marmontel (1723. - 1799.) - francuski pisac, tajnik Francuske akademije od 1783. - 1799., u francuskoj Encikopediji pisao članke iz područja književnosti.

[94] Jean Jacques Rousseau (1712. - 1788.) - francuski pisac, filozof i pedagog, naturalist koji se protivio ograničenjima civiliziranog društva i zagovarao povratak prirodi. Napisao je važna djela: *Emil ili o odgoju* (1762), *Društveni ugovor* (1762) i *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima* (1754).

deist koji je ljudskoj duši davao „nematerijalne“ karakteristike. Treba navesti da se enciklopedisti nisu uvijek slagali ni u političkim uvjerenjima. Tako je Voltaire primjerice bio simpatizer prosvijećenog apsolutizma i monarhije, dok je Rousseauov državni ideal bila demokratska republika. D`Alembert se pak od većine razlikovao po tome što je zazirao od politike i izbjegavao pisati o pojmovima vezanim uz državu i pravo, ali je zato znatno doprinio na znanstvenom polju, pišući o mehanici i matematici. Također je zanimljivo da je, unatoč svojem scijentističkom i znanstvenom pristupu, D`Alembert doveo u pitanje materijalizam i naginjao ka idealizmu. Prema tome, enciklopedisti su bili vrlo raznovrsna i osebujna skupina, zbog čega filozofske, vjerske i političke opaske iznesene u Enciklopediji nisu uvijek bile savršeno dosljedne. Glavni urednici Enciklopedije bili su Diderot i D`Alembert, a njenu strukturu su koncipirali po uzoru na engleski enciklopedijski rječnik Ephraima Chambersa, nazvan *Ciklopedija*[95]. Cilj enciklopedista bio je vrlo ambiciozan, a podrazumijevao je stvaranje jedne knjige koja će biti ukupnost sveg znanja. Stoga i sam naziv djela, naime *Enciklopedija*, dolazi od grčkoga: ἐγκύκλιος παιδεία (*enkýklios paideía*), što znači: *sveobuhvatno obrazovanje*. Sveobuhvatno obrazovanje bilo je dakle obrazovni ideal i cilj prosvijećenog čovjeka, a enciklopedija alat kojim će ga dostići. Enciklopedisti su veliku važnost vidjeli u sistematizaciji i klasificiranju činjeničnog znanja, a njihova enciklopedija je trebala predstavljati pouzdani i simpflicirani okvir informacija koji će koristiti općoj populaciji. Prema tome, vidljivo je nastojanje da se znanost približi masama i da se obrazovanje učini dostupnijim. U tu svrhu, francuska Enciklopedija je tiskana u 4 250 primjeraka, sadržavala je 72 000 članaka, 2 500 ilustracija, te je obrađivala pojmove iz filozofije, književnosti, jezika, matematike, fizike, ekonomije, povijesti, politike i glazbe. Osim faktografskih informacija iz navedenih područja, Enciklopedija je sadržala i kritičke osvrte na tadašnja politička i crkvena zbivanja, zbog čega je, na nagovor isusovaca, pariški parlament 1759. zabranio daljnje izdavanje njenih svezaka. Ova zabrana nije zaživjela i Enciklopedija se, zahvaljujući podršci utjecajnih ljudi poput Malesherbesa[96] i Madame de Pompadour[97], ubrzo ponovno počela tiskati uz povremenu cenzuru priloga.

---

[95] Puni naziv djela je: *Ciklopedija ili opći rječnik umjetnosti i znanosti koji sadržava objašnjenja naziva i opis stvari koje se njima označuju u nekoliko umjetnosti, kako slobodnih tako tehničkih, i nekoliko znanosti, kako ljudskih tako i božanskih (Cyclopaedia or an Universal Dictionary of Arts and Sciences containing an Explanation of the Terms and an Account of the Things Signified thereby in the several Arts, Liberal and Mechanical, and the several Sciences, Human and Divine),* a izdano je 1728.

[96] Guillaume-Chrétien de Lamoignon de Malesherbes (1721. - 1794.) - francuski političar i književnik koji je bio na čelu cenzure za tisak.

Iako je djelo enciklopedista nastalo kao rezultat sve veće popularnosti predmetnih i enciklopedijskih rječnika, koje su kao žanr u prijašnjim godinama uzdigli Alsted[98], Zedler[99] i Chambers, ono je ipak značajno nadišlo i nadmašilo žanrovske okvire. Francuska Enciklopedija je bila svojevrsna riznica prosvjetiteljskih ideja i kritizirala je sve institucije koje su opstruirale napredak, te je samim time postala mnogo više od običnog enciklopedijskog rječnika. Kao glavna knjiga prosvjetiteljstva bila je mnogo napadana i kritizirana, te se čak našla i na popisu zabranjenih knjiga Katoličke crkve. Unatoč tome, njen utjecaj se nezaustavljivo širio Europom i naposljetku je postala „meta" našeg satirika Džone Rastića. Ideološki gledano, Rastić se nikako nije slagao s idejama koje je Enciklopedija promovirala, a imao je, između ostalog, i vrlo loše mišljenje o enciklopedijskim rječnicima općenito. Tako u jednom dijelu satire naprimjer ismijava površnost leksikona i ustvrđuje da oni „čitavu mudrost objašnjavaju na tri lista" (95-98). Ovom konstatacijom Rastić je htio implicirati da Enciklopedija pokriva širok spektar ljudskih učenja i djelatnosti, no da ne nudi dublji uvid u srž tih istih učenja i djelatnosti. Optuživši Enciklopediju za površnost, Rastić je indirektno „napao" i enciklopediste. Usporedbe radi, izdvojit ću ovdje jedan zanimljiv Pejovićev pasus, u kojem on govori o samokritičnosti Voltairea:

> Ocjenjujući značenje svog djela, Voltaire je doista bio kritičan, kada je jednom zgodom o sebi izjavio: „Ja nalikujem malim potocima. Bistar sam, ali nisam dubok!" (1978:47)

S gore navedenom Voltaireovom izjavom Rastić bi se zasigurno složio. Štoviše, njegova satira na sličan način opisuje sve enciklopediste. Prema tome, vidljivo je da je Rastić svoju kritiku temeljio na više razina. S jedne strane, on napada enciklopediste zbog njihove ideologije, a s druge strane, napada njihov umjetnički i znanstveni kredibilitet, optužujući ih za površnost, neskladnost i nepouzdanost.

Nakon što smo se upoznali s političkim i kulturnim prilikama koje su utjecale na Rastićevu satiru *Philosophi*, prelazimo na detaljnu analizu njenog sadržaja. Ova će analiza

---

[97] Jeanne Antoinette Poisson (1721. - 1764.) - ljubavnica francuskog kralja Luja XV., članica kraljevske pratnje.
[98] Johann Heinrich Alsted (1588. - 1638.) - njemački teolog i filozof, napisao djelo *Encyclopaedia septem tomis distincta* (1630)
[99] Johann Heinrich Zedler (1706. - 1751.) - njemački izdavač i knjižar, objavio djelo *Grosse vollständige Universal-Lexicon Aller Wissenschafften und Künste*, koje je u 24 svezaka izlazilo od 1732. - 1750.

pružati dodatni uvid u narav Rastićeve kritike i još bolje objasniti njegov odnos prema francuskim prosvjetiteljima.

7.2 Književno-povijesna analiza sadržaja

Analizu satire *Philosophi* možda bi najbolje bilo započeti od njenog naslova. Zanimljivo je da bi suvremenog čitatelja koji proučava Rastićeve satire naslov *Philosophi* mogao navesti na krivi trag. On bi vrlo lako, poput autora ovog rada, mogao pretpostaviti da će Rastić ismijavati filozofiju kao disciplinu i filozofe općenito. Međutim, u vrijeme kada je Rastić pisao ovu satiru, ovaj je naslov ipak bio ponešto manje „varljiv" i tadašnji je čitatelj bolje mogao naslutiti što će biti sadržaj satire. Postoji, naime, jasan razlog zašto Rastić satiri o francuskim prosvjetiteljima daje naslov *Philosophi*. Naprosto zato što su ti isti prosvjetitelji sami sebe prozvali „filozofima". Pejović ovaj fenomen objašnjava na slijedeći način:

> Naziv filozofija postaje sinonim za svakoga, tko je svoj um oslobodio od predrasuda i postao „slobodouman", i stoga svi napredni ljudi stoljeća sebe nazivaju „filozofima". Ovo ime nije ostalo ograničeno samo na enciklopediste i zbiljske filozofe, već „filozofima" sebe zovu i književnici kao Marivaux, Restif de la Bretonne, pa i nadrealistički apostol Marquis De Sade. (1978:9)

Prema tome, očito je da je titula „filozof" bila uvriježena među francuskim prosvjetiteljima osamnaestoga stoljeća i da je francuska riječ „philosophes" tada imala specifičnu referenciju, bitno drugačiju od one koju je imala naprimjer hrvatska riječ „filozofi" ili engleska „philosophers". Rastićev naslov je stoga vrlo logičan, a zanimljivo je da je francuski dramski pisac, Charles Palissot de Montenoy, svoju komediju o enciklopedistima također nazvao *Les Philosophes*[100]. Ipak, ne zna se pouzdano je li Rastić bio upoznat s ovom komedijom ili se jednostavno radi o slučajnosti.

Iako se u naslovu Rastić obraća francuskim prosvjetiteljima kao filozofima, jasno je da se ovdje radi o podcjenjivačkom obraćanju, punom ironije. Već na početku satire, odnosno u prvih petnaest stihova, imamo priliku vidjeti što on doista misli o prosvjetiteljima i njihovoj praksi da sebe nazivaju filozofima. Svoj stav Rastić iznosi metaforički, prepričavajući pritom poznatu

[100] *Les Philosophes* (Filozofi) - francuska komedija iz 1760. u kojoj Palissot de Montenoy kritizira enciklopediju i ismijava njene autore enciklopediste.

Ezopovu basnu o magarcu odjevenom u lavlju kožu. On satiru započinje stihovima: *Exstincti pellem arripuisse Leonis Asellus / dicitur in sylva, exuviasque indutus opimas / rugitum immanem misisse*: (1-3), iz kojih saznajemo da je magarac pronašao krzno ubijenog lava, ogrnuo se njime i ispustio strašnu riku. U sljedećim stihovima (3-16) otkriva se nastavak ove basne: životinje bježe od magarca misleći da je lav, no lisica otkriva prevaru i poziva ih natrag da ga kazne, što nakraju rezultira magarčevom smrću. Ovakav specifičan uvod u satiru kod Rastića je dobro promišljen i on ima jasnu svrhu. *Asellus*, odnosno *magarac*, ustvari je metafora za francuske prosvjetitelje koji su se zaogrnuli „krznom" filozofa. Životinje, s druge strane, simboliziraju ljude, koji se oduševljavaju idejama prosvjetitelja i žive u uvjerenju da se radi o velikim filozofima. Srećom, nailazi lisica, odnosno pametni pronicljivi pojedinac (Rastić), koji će otkriti prijevaru i pokazati ljudima da je njihovo divljenje neutemeljeno. U ovoj basni krije se i pouka cjelokupne Rastićeve satire: francuski prosvjetitelji su zapravo „prodavatelji magle" preobučeni u filozofe. I premda budala koja se pravi važna isprva može zvučati pametno, ubrzo je prozre svatko tko ima „malo soli u glavi".

Rastićev uvod nije važan samo zbog pouke koju donosi, već i zbog toga što nam otkriva cilj njegove satire. A cilj je kazniti francuske „filozofe" otkrivanjem njihovog pravog lica. Zanimljivo je što je za izražavanje ovih bitnih poruka Rastić odabrao format basne. Ipak, to možda i nije toliko čudno ako se prisjetimo sadržaja njegove poslanice *Ad Georgium Ferrichium, fabularum auctorem*[101], iz koje doznajemo da je Rastić cijenio basnu zbog njene didaktičnosti i da je smatrao da je ona podcijenjena kao žanr. Osim toga, u Horacijevim satirama također možemo vidjeti sličnu praksu. Satira[102] u kojoj piše o prednostima seoskog života, završava primjerice prepričavanjem Ezopove basne o poljskom i gradskom mišu. Pritom Horacije ima isti cilj, a to je prenijeti glavnu pouku putem „nevine" basne. Ovakvom praksom, Horacije donekle uspijeva ublažiti oštar i pretenciozan ton prilikom moraliziranja, što je svakako u skladu s titulom „prvaka uglađene satire", koju mu dodijeljuje Jovanović (1997:294). Isti efekt možda je htio postići i Rastić kada se u tom smislu ugledao na njega, no treba primjetiti da ostatak njegove satire nije ostao sasvim u okvirima „uglađene kritike".

[101] Za detaljnije informacije o sadržaju vidi stranicu 19.
[102] Horatius, *Sermones*, 2.6.

Nakon izlaganja basne u uvodu, Rastić čitatelju pojašnjava na koga je želio aludirati. Svoje pojašnjenje započinje retoričkim pitanjem: *De quibus haec, quaeso, narratur fabula? Dicam.* (16) Ovakva retorična pitanja tipična su i za Horacija, koji u drugoj satiri slično piše: *siquis nunc quaerat „quo res haec pertinet?“ illuc*[103] („Ako li netko pita: „Na što se ovo odnosi?“, na ono (kažem)“). Detaljan i slikovit odgovor na ovo pitanje Rastić daje u slijedećim stihovima (17-23), „skicirajući“ pritom portret francuskih prosvjetitelja: Postoji, naime, nekakva dosadna, neugledna i komedijaška vrsta lakrdijaša (*est inslusa, levis, comoedaque natio quaedam ridiculorum hominum*), koja bez ikakve pameti i znanja (*ingenio nullo, nulla arte magistra*), želi zauzeti vrhove znanosti i oštroumlja (*doctrinarum apices affectans atque leporum*). Ovaj opis ima određenih sličnosti s Juvenalovim opisom[104], koji za "snalažljive" Grke također kaže: *natio comoeda est*, odnosno: "rod su komedijaša". Treba reći da kod ove dvojice pisaca općenito postoje slični motivi za kritiku. Dok Juvenal negoduje zbog probitačnosti i snalažljivosti Grka koji "osvajaju" Rim (radi se o grčkim imigrantima, koji su bili vrlo brojni u tadašnjem Rimu), Rastić negoduje zbog (po njemu) nezasluženе popularnosti i ugleda pomoću kojih francuski prosvjetitelji "osvajaju" Europu. Ovu popularnost Rastić vidi djelomično i kao rezultat njihove skolnosti prema novotarijama: "Toliko im je omiljena novina! Naravno samo ona godi, ona je slasna, nju hvale, štuju i vole." (24-25)

Nakon podužeg pripisivanja negativnih atributa, Rastić skreće pažnju na ime koje se u društvu uvriježilo za prosvjetitelje. U stihovima (26-35) on utemeljuje poveznicu s naslovom satire, te piše: "Već je u pučku upotrebu došlo ime. Narod, ti i ja nazivamo ih Filozofima." (26-27). Do ovoga stiha Rastićeva kritika je općenita, međutim tada najavljuje kako će pobliže objasniti tko sve spada u grupu prosvjetitelja: "Ovi koje spominjem su najizvrsniji među učenim ljudima. Upoznaj redom vještine i zasluge." (29-30).

Rastić započinje osvrtom na prosvjetiteljske filozofe[105], a o njima kaže: *Non ego, Philosophos cum dico, dico Platoni / Quidquam, aut Stoicidum majoribus, atque Lyceo / Consimile* (31-33). Ovime Rastić želi reći da je francuska prosvjetiteljska filozofija u mnogočemu odstupala od učenja klasičnih filozofskih škola, što po njemu nikako nije pohvalno.

---

[103] Horatius, *Sermones*, 1.2. (23).
[104] Iuvenalis, *Saturae*, 3.1. (100).
[105] Ovdje se misli na filozofe u užem, pravom smislu riječi.

(Poznato je naime iz pojedinih Rastićevih satira i poslanica da je proučavao stoike, epikurovce i Akademiju, te da je općenito poštovao klasičnu struju u filozofiji.) Osim što potkopava ideje francuskih prosvjetiteljskih filozofa, Rastić osporava njihovo oštroumlje i ismijava njihove "velike" riječi: *Omnia magna crepant, sublimia, et acria, acuta: / Aut subtile genus primo de flore leporum / Educunt, quali vixerunt rore cicadae.* (36-39) U ovim stihovima je ponovno vidljivo izvjesno poklapanje s Horacijevom naracijom: *modo reges atque tetrarchas, / omnia magna loquens*[106]("sad velike spominje stvari, kraljeve, tetrarke[107] same"[108]). Spominjući "fine pojmove" i "glavnu jezgru oštroumlja", Rastić se ruga ispraznoj erudiciji francuskih filozofa, a Pejovićeve riječi pokazuju da njegova kritika nije bila sasvim bez temelja:

> Erudicija i elokvencija postale su prvom odlikom filozofa, a *bel esprit*[109] neophodnim uvjetom njihova uspjeha. To su tipične crte svih mislilaca francuskog prosvjetiteljstva (…) (1978:12)

Nakon kritike općeg filozofskog nauka, Rastić prelazi na ismijavanje pojedinaca koji su promovirali tu novu struju. Iako on pritom nikoga ne imenuje, iz njegovih stihova se ipak može naslutiti o kome govori. Ismijavanje naturalista očituje se iz sljedećih dijelova: "Sada kreni ljudski rode, na rukama i nogama, spusti pognut obraz prema zemlji i zasluženim cvijetom ovjenčaj čelo uglađenog nevaljalca, zatim utvrdi nove saveze sa zvijerima u zajedničkoj špilji i proučavaj druge zakone življenja."(43-48) Način na koji Rastić formulira ove stihove daje naslutiti da je bio upoznat s filozofijom Jean Jacquesa Rousseaua i da se s istom nije slagao. Rousseauov slogan "Natrag k prirodi!" i njegovo promoviranje odgoja u skladu s prirodom[110], Rastić vidi kao apel na divljaštvo i veličanje primarnih ljudskih nagona. Zanimljivo je da je slično razmišljao i Voltaire, koji je također odbacio Rousseauovu ideju prirodnog čovjeka[111] smatrajući je pretjeranom i neostvarivom. Na kritiku Rousseaua odmah se nadovezuje i potkopavanje Helvetiusa[112], o kojem Rastić piše: "Doista, zar luduje umjerenije onaj koji nastoji

---

[106] Horatius, *Sermones*, 1.3. (12-13).
[107] Tetrark ili tetrarh: vojni rank u grčkoj vojsci.
[108] Citirani prijevod je djelo Šimuna Šonje (2014:34).
[109] *Bel esprit* (fr.) - profinjen duh, sposobnost da se uglađeno i učeno raspravlja o umjetnosti i književnosti
[110] Za detaljniji prikaz Rousseauove naturalističke filozofije vidi: *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima* (1754), *Emil ili o odgoju* (1762).
[111] Prirodni čovjek je za Rousseaua čovjek koji živi u skladu sa prirodom, dakle izvan civilizacijskih okvira. Rousseau je vjerovao da su ljudi po prirodi dobri i da ih kvare civilizacijski zakoni i načela, koje im nameće društvo.
[112] Claude Adrien Helvetius (1715-1777) - jedan od glavnih predstavnika francuske prosvjetiteljske filozofije, njegovo glavno djelo *O duhu* (1758) govori o ljudskoj prirodi, politici i odgoju iz prosvjetiteljske perspektive.

da snaga našeg razuma i sjajna vatra duha, od kojih su otkrivene tolike vještine, pobjeđuje ovce i porodicu goveda ne kakvom pameću, već samim djelom ruku? Naime ne mogu savijati prste oni kojima kopito obuhvaća jake zglobove i koji navaljuju stršećim rogovima." (51-57) U ovom je slučaju još lakše odgonetnuti o kome Rastić govori, budući da se njegovi stihovi izravno nadovezuju na Helvetiusovu misao iz djela *O duhu*:

> Kad bi priroda na kraju naše ruke bila stvorila kopito, a ne šaku s elastičnim prstima, ljudi, bez sumnje, ne bi znali ni za vještine, ni za kuće, niti bi mogli da se brane od životinja, te bi, brinući se jedino, kako da si pribave hranu i izbjegnu divlje zvijeri, još i danas lutali šumama kao plašljiva stada. (Pejović 1978:266)

Ovdje ponovno vidimo neslaganje s naturalističkim implikacijama koje nameće Helvetius. Naime, Helvetius je smatrao da je čovjek čisto osjetilno biće i da ga od životinje razlikuje samo to što ima viši stupanj osjetilnosti. Pritom je kao glavni razlog čovjekove nadmoći nad životinjama naveo njegovu šaku i sposobnost savijanja prstiju. Rastić, s druge strane, vidi inteligenciju kao temeljnu razliku između nas i životinja, te smatra da pomoću nje "snaga našeg razuma pobjeđuje ovce i porodicu goveda". U daljnjem ismijavanju Helvetiusovih stavova, Rastić ironično ustvrđuje: *Ita? Cornu / Sponte petit bos, dente canum vis: sponte filix, et / Urtica, et tribuli incultis nascuntur in hortis.* (60-62). Ovi stihovi u jednom svojem dijelu podsjećaju na Horacijeve: *dente lupus, cornu taurus petit: unde nisi intus / monstratum?*[113] ("zubom napada vuk, a rozima govedo. Otkud? Samo iznutra."[114])

U središnjem djelu satire Rastić ponovno ismijava praksu francuskih prosvjetitelja da sebe nazivaju filozofima te ironično ustvrđuje kako je Francuska puna filozofa jer tamo filozof može biti svaki luđak koji "brblja" u javnosti: *Genii ergo / Atque Repertores passim audivere leporum. / Quilibet insanus jure hoc mactetur honore, / Qui coram populo, in buccam quod venerit, efflat.* (65-68). Znakovito je što pritom koristi frazu *coram populo*[115], koju nalazimo i kod Horacija[116]. Rastić zatim radi usporedbu s učenjacima drugih naroda: "Postoje i ostali, velik dio, kojima bogovi nisu priuštili da tako lako budu mudraci. I mudrost kod njih, kakva god da jest,

---

[113] Horatius, *Sermones*, 2.1. (51-55).
[114] Citirani prijevod je djelo Šimuna Šonje (2014:68).
[115] U prijevodu: „pred narodom" ili slobodnije: „u javnosti".
[116] Horatius, *Ars Poetica* (185).

stoji mnogo novca i nabavlja se uz mnogo truda." (69-71) Smisao ovih stihova je da istaknu ondašnju "famu" o Francuzima kao narodu velikih mislilaca, te da ukažu na činjenicu da su pojedinci iz čitave Europe (pa tako i Dubrovčani) plaćali velike novce kako bi naučili francuski i upoznali se s francuskom prosvjetiteljskom filozofijom. Kolika je "fama" doista vladala u ono vrijeme, potvrđuje i Pejović:

> 18. je stoljeće francusko par excellence, i nikada francuska kultura nije toliko dominirala Europom, kao u doba Voltairea i Diderota. Francuskim jezikom govorio je pruski kralj i ruska carica, a svaki obrazovani čovjek poznavao je francuske pisce takoreći naizust. (1978:12)

I zato je Francuzu lako biti filozof, smatra Rastić, ali ostali moraju uložiti mnogo truda i novaca da bi to postali. Ovaj ironičan zaključak možemo usporediti s Juvenalovim zaključkom o prijetvornosti Grka: *haec eadem licet et nobis laudare, sed illis creditur*[117]("Možemo i mi laskati tako, al` njima se samo vjeruje."[118]). Oba pisca zapravo ukazuju na osobine pomoću kojih su Francuzi i Grci nepravedno stekli ugled. Kod Juvenalovih Grka u pitanju je dvoličnost i sposobnost pretvaranja, a kod Rastićevih Francuza umišljenost i isprazna erudicija.

U sljedećim stihovima Rastić se zgraža nad opsjednutim frankofilima: "Ovima se čudnovato sviđa strani nauk, brinu samo za galske stvari, njih obara jedino Venera galska." (72-73) i nadalje: "Skupljaju galske stvari i uče galska slova, čitavi u malim slovima." (77-78). Vrlo je vjerojatno da on ovdje misli na dubrovačke frankofile, budući da je sadržaj njegovih satira često usmjeren na dubrovačke društvene prilike i običaje. I kao što Juvenala ljuti što grčki imigranti šire svoju kulturu po Rimu: "Odavna sirski Oront u Tiber izlijeva vodu, noseći sa sobom jezik i moral, frulaše i strune napete (…)"[119], tako i Rastića smeta što su francuske "novotarije" došle do Dubrovnika: "Odatle, s Ligera, stran niz riječi, odatle tikva punjena poznatim izrekama, odatle arkadski vic i domišljatost beotske pameti." (81-83). Zanimljivo je kako Rastić, po uzoru na Juvenala, također koristi rijeku (Liger, odnosno Loaru), kao metaforu za prenošenje i širenje stranih običaja.

---

[117] Iuvenalis, *Saturae*, 3.1. (92-93).
[118] Citirani prijevod je djelo Šimuna Šonje (2014:176).
[119] Iuvenalis, *Saturae*, 3.1. (62-64) u prijevodu Šimuna Šonje (2014:176).

U stihovima 84-91 Rastić nastavlja ismijavati tašte frankofile i njihovu tendenciju da se "opremaju plemenitom zalihom" francuskih riječi i fraza. Osim toga, on implicira kako je poznavanje francuskog jezika postalo svojevrsno mjerilo obrazovanosti i pameti: "Taman je toliko mudar, koliko tko zna razvući zijev, ustima točno izgovoriti cirkumfleks i naglasak gravis, te kako zapovijeda Galija, akut." (78-81). Istu stvar kaže i za engleski: "Ako pak netko, stegnuvši jezik, te škripeći zubima bez ikakvog zijeva baci engleski zvižduk, nadvisuje drugove, kao i blitva ostale kupusiće." (89-91). Zatim slijedi osebujan opis tadašnjih intelektualnih snobova, koji čitaju leksikone i napamet uče nove pojmove: "Iz te se dakle igre, iz te zdjele kupusom gosti nekakva sova ili se ovan razmeće tustim tijelom, požderavši sirova kazala i bljujući leksikone." (92-94). Premda "sova" i "ovan" zvuče pomalo neobično u ovom kontekstu, treba reći da se ovdje radi o doslovnom prijevodu korelativnih latinskih pojmova: "bubo" i "vervex", koji se u slobodnijem prijevodu trebaju shvatiti u pejorativnom smislu. Naime, budući da je sova simbol mudrosti, vjerojatno je da Rastić ovdje ironično referira na "mudraca", dok se "vervex" u latinskom ponekad može koristiti i kao uvreda koja denotira "glupana" ili "mamlaza". "Zdjela kupusa" je, s druge strane, metafora za obilje finih pojmova kojima se taj visoko obrazovani "glupan" razmeće odnosno "hrani". Izvori tih finih pojmova su, između ostalog, leksikoni, koji su toliko popularni da ih učenjaci doslovno "žderu".

S obzirom da su predmetni rječnici (povijesni, strukovni, opći, enciklopedijski) bili uobičajeno štivo među prosvjetiteljskom elitom, nije čudno što Rastić jedan dio svoje satire posvećuje ismijavanju leksikografskog žanra. Iako pojam "leksikon" u općoj upotrebi može istovremeno označavati predmetni rječnik, enciklopedijski rječnik i rječnik općenito, Rastić ga koristi prvenstveno kako bi referirao na enciklopedijske rječnike, odnosno na Francusku Enciklopediju. Njegova kritika svodi se na navodnu informativnu površnost i šturost ovakvog tipa rječnika: "Leksikoni: ne postoji ništa izvrsnije u našem stoljeću, niti je u povijesnim djelima i satirama pronađeno išta vrijednije od onoga čime se čitava mudrost objašnjava na tri lista." (96-98). Rastić smatra kako je ova površnost, između ostalog, rezultat (pre)velikog broja različitih područja koje su enciklopedijski rječnici obrađivali: "Ovdje možeš naučiti stare kalendare i kako lončar priprema lonac, a kuhari večeru, isto tako i kojom vještinom možeš postati pjesnik, a kojom govornik, slikar, mjerač, također kako se astrolog i plesač na užetu uspinju do jednakih zvijezda, te kako valjar i spužva mogu očistiti prljavštinu, odavde možeš crpiti da filozofi ispravnim govorom mogu ukloniti štetno razmišljanje." (99-105). Ako proanaliziramo navedene

stihove u latinskom izvorniku, uočit ćemo da je *haurire queas* prilično slikovit i specifičan predikat, što se vidi i iz prijevoda: "možeš crpiti". Razlog ovog neobičnog izbora riječi kod Rastića možda možemo tražiti u posljednjem stihu Horacijeve satire o gastronomiji, gdje Horacije također koristi ovaj složeni predikat: (…) *atque haurire queam vitae praecepta beatae*.[120] ("i mogu crpiti nauk o sretnom životu"). Rastićeva opservacija o širini znanja koje se "može crpiti" iz leksikona je vjerojatno izravna aluzija na francusku Enciklopediju. Naime, posebnost francuske Enciklopedije je bila upravo u tome što je, osim područja prirodnih i društvenih znanosti, obrađivala i pojmove iz područja strukovnih obrta i umijeća, te nudila objašnjenja tehnoloških proizvoda i izuma. Ovaj spoj filozofskih, znanstvenih i književnih informacija s onima iz područja kulinarstva, zidarstva ili metalurgije, za Rastića je spoj "važnog" i "nevažnog": "Nevažne stvari se lijepo i krasno slažu s važnima, bez ikakve svađe, i okrugli svijet se zaključava u maleni kovčeg znanja." (105-107). Ironija je pritom jasna, naime Rastić smatra da je ovakva kombinacija informacija neukusna i zbrkana i kako je pokušaj enciklopedista da čitavo znanje svijeta "naguraju" u jednu knjigu smiješan.

Pošto se osvrnuo na mane leksikona i na problematičnu strukturu Francuske Enciklopedije, Rastić se posvećuje ismijavanju enciklopedista. Njegova kritika je usmjerena na različite grupacije unutar ove brojne skupine, a prvi na udaru su botaničari: "Velik dio ovog naraštaja u brdima čupa biljke i trave i vraćaju se sretni zbog sijena i sljeza." (109-110). Kao primjer enciklopedista botaničara možemo navesti liječnika Louisa de Jaucourta, koji je autor najvećeg broja članaka u Francuskoj Enciklopediji. Jacourt je pisao brojne članke iz područja medicine, kemije i botanike. Osim botaničara, Rastiću su smiješni i mineralozi: „Dio njih iskopava kamenje i nakon što skupe mramor, misle da su pronašli komad zlata i srebrni rudnik." (111-112). Inspiraciju za ove stihove Rastić je vjerojatno crpio iz činjenice da je Francuska Enciklopedija sadržala izdašan popis minerala uz precizne opise njihove građe. No moguće je da Rastić ovdje ne ismijava isključivo enciklopedijske članke o mineralima, već i Buffonovo[121] enciklopedijsko djelo *Povijest prirode*[122], koje je sadržalo specijalizirane studije o mineralima,

---

[120] Horatius, *Sermones*, 2.4. (95).
[121] Georges Louis Leclerc de Buffon (1707-1788) - francuski prosvjetitelj, prirodoslovac i pisac, upravitelj pariškog botaničkog vrta Jardin du Roi.
[122] Naslov originala: *Histoire Naturelle, générale et particulière, avec la description du Cabinet du Roi*. Djelo je izlazilo u 44 sveska između 1749-1804, obrađivalo je tri velika područja: minerale, razred četveronožaca i razred ptica.

četveronošcima i pticama. Ovu teoriju još vjerojatnijom čine predstojeći stihovi koji govore o ornitolozima: „Drugi u susjednim vrtovima vježba lov na ptice, naoružan na uglađeni način nježne Dijane.“ (114-115). Vrtovi koji se spominju također su moguća poveznica s Buffonom, budući da je on bio upravitelj pariškog botaničkog vrta i da ga je pretvorio u istraživački centar.

U nastavku nam Rastićevi stihovi otkrivaju ponešto i o tadašnjim hobijima. Naime, vrijeme prosvjetiteljstva je bilo vrijeme izrazitog populariziranja prirodnih znanosti, zbog čega su kućni herbariji i insektariji postali uobičajena razonoda. Rastić ne propušta priliku kako bi se narugao tim modernim aktivnostima: „Velika je čovjeku nagrada ako mu kao plijen dođe leptir šarenih krila ili nježni cvrčak kojega će probušiti iglom i postaviti unutra, u ljepši dio kuće, kao ukras velike police, gdje veliko obilje takvih sitnica i koještarija već dugo nagomilano stoji i pokazuje se učenoj dragoj.“ (119-124).

Nakon što je kritizirao enciklopediste orijentirane na prirodne znanosti, Rastić svoju pažnju usmjerava na književnike i kozere[123], koji su hvatanje ptica i kukaca zamijenili dokoličarenjem u salonima: „Njima se ponekad prohtije zamijeniti posao nježnom dokolicom i malo odmoriti um laganom knjigom i u teške napore unijeti nježnu Minervu.“ (125-127). Latinski izvornik ovih stihova ponovno krije jednu horacijevsku konstrukciju. Naime, Rastić piše: *Hos (...) iuverit (...) molli mentem recreare libello*, a Horacije u svojoj poslanici: *sunt certa piacula, quae te ter pure lecto poterunt recreare libello.*[124] Kod obojice pisaca *recreare libello* referira na čitanje, a Rastić ovdje vjerojatno želi aludirati na književne večeri koje su tada bile uobičajene u pariškim salonima. Takva okupljanja on smatra ispraznima, a „lagane knjige“ koje se tamo čitaju simbol su površnosti i neukusa francuskih intelektualaca. Spominjući ove humanistički nastrojene enciklopediste, Rastić vjerojatno cilja na Marmontela, Voltairea, Diderota i brojne druge, koji su obogatili Enciklopediju pišući o književnosti, umjetnosti, gramatici, stilskim figurama i retorici. Njihov doprinos Rastić vidi u drugačijem svjetlu: „Zato se od besramnika slave pravila gradskih viceva i šala, te ljupkost, niti je išta zgodno ili atičko, fino ili uglađeno, ako ne dolazi iz moćne Toskanske ulice, iz središta Subure.“ (128-131). Iako je ova Rastićeva tvrdnja pretjerana, ona postaje jasnija ako u obzir uzmemo Pejovićeve riječi:

[123] Kozer - obrazovana i elokventna osoba koja ima dobro razvijena govorna umijeća.
[124] Horatius, *Epistulae*, 1.1. (37).

> Bitni stavovi prosvjetiteljskih filozofa duhovite su i popularne sentencije, lapidarnom kratkoćom određena načela, koja su imala tu svrhu, da što prije postanu javnim odborom, da postanu dio opće obrazovanosti te da izazovu oduševljenje, kako bi se što prije mogla realizirati. (1978:12)

Vidimo dakle da, slično kao i u ranijim stihovima satire, Rastić ponovno optužuje prosvjetitelje da svoje površne stavove skrivaju iza duhovitih i uglađenih dosjetki[125]. Pritom „slavljenje gradskog vica" referira na oštrouman, duhovit i uvjerljiv način izražavanja kakav je prakticirala prosvjetiteljska krema, a Subura je metafora za Pariz, koji je izvor te kulture izražavanja. Znakovito je što Rastić za izražavanje ove metafore odabire upravo Suburu, koja je u antičkom Rimu bila na glasu kao ulica ološa i prostitutki. Naime i Juvenal u svojim satirama često spominje Suburu, kako bi aludirao na srž svega lošega u Rimu: *Ego vel Prochytam praepono Suburae.*[126] („Pred našom Suburom čak neznatnu Prohitu cijenim."[127]). Vjerojatno je stoga da se Rastić ovdje ugleda na njega.

Od ovih uglađenih i britkih „komentatora", Rastića više smetaju oni enciklopedisti koji su pisali o državnom ustrojstvu, pravu i zakonima, te koji su zagovarali promjene: „Pretjeranije i mnogo štetnije pametuju oni koji ispravljaju zakone i brinu za opće dobro. Njih priroda naslade i požuda uče što je časno, što ružno, što korisno, te što je ispravno po svrsi. Navalili su na posao Solona (neka je dopušteno smijati se): kod kuće pišu prava i diktiraju sveske zakona, koje razumnom čovjeku ne dolikuje podnositi, te ih s tiskarskim prešama kao pomoćnicama predstavljaju narodu." (132-139). Ove stihove treba povezati ponajprije s Montesquieom i Rousseauom, koji su u ono vrijeme bili najpoznatiji filozofi politike i prava. Kada Rastić piše kako njih „priroda naslade i požuda" uče što je moralno, on pritom cilja na činjenicu da je Montesquieu u *Duhu zakona*[128] sugerirao kako je izvor morala i zakona čovjekov um, odnosno njegova priroda. Drugim riječima, za Montesquieua zakon više nije bio nešto što je došlo od Boga, već nešto što je čovjek stvorio na svoju sliku i priliku. Osim njega, na „posao Solona" je navalio i Rousseau, koji u *Društvenom ugovoru*[129] također propitkuje aktualno državno stanje i poredak, te pokušava analitički utvrditi koji oblik vladavine je najprimjereniji i koji su temelji

[125] Prvak ovakvih sentencija bio je vjerojatno Voltaire: „Da Bog ne postoji, trebalo bi ga izmisliti.", „Kad je u pitanju novac, onda je svatko iste vjere.", „Povijest je samo spisak zločina i nesreća.", „Ljubi istinu, ali praštaj zabludu.".
[126] Iuvenalis, *Saturae*, 3.1 (5).
[127] Prijevod je djelo Šimuna Šonje (2014:174).
[128] *De l`esprit des lois* (1748.), Montesquieu
[129] *Du contrat social* (1762), Rousseau

razumne države. I premda su oba pisca zagovarala republiku kao idealni državni ustroj, oni ipak nisu imali na umu feudalnu republiku kakva je bila na snazi u Dubrovniku. Rousseau je zagovarao ukidanje staleških podjela i smatrao kako treba težiti idealu demokratske republike, dok je Montesquieu bio nešto umjereniji po tom pitanju, ali je ipak u svojim djelima otvoreno kritizirao povlastice svećenstva i plemstva. Kritiku politički nastrojenih enciklopedista Rastić dodatno razvija u stihovima u kojima ismijava kompoziciju i sadržaj *Duha zakona*: „Djelo kipi od Krete, Etrurije, Sparte, Atene: neprestani Bruti i Kasiji zadaju mučnine. Jao, Jupiteru, kaosa li! Jao, neotesana i neuređena hrpo!“ (142-144). U latinskom izvorniku ovih stihova možemo uočiti frazu *fervet opus*, koju Rastić preuzima od Vergilija[130], a primjetna su i podudaranja u naraciji sa Ovidijem. Naime, Rastić piše: *heu chaos! heu rudis, indigestaque moles!* (144), a kod Ovidija, u ponešto drugačijem kontekstu, nalazimo: *quem dixere chaos: rudis indigestaque moles*.[131] Ova kritika neskladne kompozicije ustvari je Rastićeva aluzija na brojne povijesne digresije iz Montesquieuovog djela. Naime, Montesquieu je u *Duhu zakona* često radio usporedbe između političkih prilika u Francuskoj i onih u antičkim državama. Kako bi bilo jasnije na kakve digresije Rastić cilja, izdvojit ćemo ovdje pasuse iz drugog i trećeg poglavlja u kojima Montesquieu piše o republikanskoj vladavini i načelu demokracije:

> Bitno je, da se odredi broj građana, koji moraju sačinjavati sabor. (...) U Sparti je trebalo deset tisuća građana. U Rimu, koji je od najmanjih početaka napredovao do veličine, (...) taj broj nikada nije bio utvrđen, i to je bio jedan od velikih razloga njegova pada. (Pejović 1978:159)

> Kada je Sula Rimljanima htio vratiti slobodu, oni je više nisu mogli podnijeti. Postojao je samo još slab ostatak kreposti, a jer je on, umjesto da se probudi, nakon Cezara, Tiberija, Gaja, Klaudija, Nerona i Domicijana bivao sve manji, oni su sve više bivali robovima (Pejović 1978:161)

> Atena je krila u svome krilu iste snage, kada je s velikom slavom vladala, i dok je s toliko sramote robovala. Ona je raspolagala s dvadeset tisuća građana, kada je branila Grčku od Perzijanaca, borila se oko prvenstva sa Spartom i napala Siciliju. (Pejović 1978:162)

---

[130] Vidi: Vergilius, *Aeneis*, 1.436
[131] Ovidius, *Metamorphoses*, 1.7

Očigledno je dakle da su Montesquieuove povijesne digresije za Rastića bile suvišne i zamarajuće, a čitavu koncepciju djela on vidi kao „neotesanu i neuređenu hrpu“, čiji rezultat je „brbljavi nesklad građe“, odnosno *discordia garrula rerum*[132]. Ovdje je korisno spomenuti i Pejovićev osvrt na *Duh zakona,* koji doduše nije toliko strog, ali sadrži sličan prigovor:

> No i pored inače jasne razdiobe i povremene elegancije stila, djelo pokazuje i niz potpuno sirovih partija, ima nekoliko ubačenih knjiga, koje su potpuno neobrađene i donose samo građu za daljnju obradbu, što međutim nije učinjeno. (...) Nekoliko knjiga posvećeno je odnosu zakona prema klimi, trgovini i religiji, a naposlijetku dolaze čisto historijske knjige o rimskoj povijesti, koje se nastavljaju na „Razmatranja“[133]. (1978:30)

Nakon kritike filozofa, znanstvenika i književnika, Rastić se nakratko osvrće na one manje poznate enciklopediste koji su pisali o strukovnim umijećima i obrtima. Pojedinci koji su sačinjavali ovu grupu nerijetko su se i sami bavili strukama o kojima su pisali, pa ih Rastić ironično zove „postolarima“, „mornarima“ i „težacima“: „I ipak je iz ovog tolikog naraštaja mudraca mogao proizaći i neki dobar postolar, pjevač, trgovac, krčmar ili glasnik, mornar, težak.“ (145-147). Budući da je velik broj ovih autora do danas ostao anoniman, ovdje ćemo navesti samo one čija imena znamo. Pouzdano se zna da je André François Deslandes[134], ondašnji upravitelj luke u Brestu, pisao enciklopedijske članke o mornarici. O graviranju drveta pisao je graver Jean Michel Papillon[135], a o glazbi i plesu Louis de Cahusac[136]. “Težaci”, kako ih zove Rastić, odnose se na pojedince koji su pisali o agrikulturi, a među ove spadaju neki Bonnet i Barrat. Da je Rastić imao vrlo loše mišljenje o ovoj skupini enciklopedista pokazuju sljedeći stihovi (148-149): „Kad bi tko ove gubitnike slušao suhim očima, taj bi ili bio nevaljao ili bi mu nedostajalo zdravog razuma.“ (*Audiat haec oculis si quis dispendia siccis, / Improbus hic fuerit, sanae vel mentis egenus.*). Ovdje smo naveli latinski izvornik kako bismo ukazali na još jednu

---

[132] Vidi: *Satyra* V. (139), radi se ponovno o aluziji na Ovidija: *non bene iunctarum discordia semina rerum* (Ovidius, *Metamorphoses*, 1.9).
[133] „Razmatranja“ su skraćeni naziv koji Pejović koristi za Montesquieuovo djelo *Razmatranja o uzrocima veličine i propasti Rimljana* (1734), u originalu: *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* (1734).
[134] André François Deslandes (1689 - 1757) - francuski filozof, član francuske akademije humanista: *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres.*
[135] Jean Michel Papillon (1698 - 1776) - poznati francuski graver.
[136] Louis de Cahusac (1706 - 1759) - francuski dramaturg i operni skladatelj.

podudarnost između Rastića i klasičnih pisaca. Naime, Rastić koristi frazu *siccis oculis* („suhim očima“[137]), koja se može pronaći u djelima Kvintilijana[138] i Horacija[139].

Završni dio satire obilježen je zajedljivom i oštrom Rastićevom kritikom, koja na trenutke podsjeća na Juvenala. Rastićevi posljednji stihovi rezimiraju sve ono što on najviše zamjera francuskim prosvjetiteljima i to je razlog zbog čega se u njima nazire ponešto osobniji ton. Obraćajući se svim „filozofima“, on započinje podužu naraciju: „I zbilja, govornici dostojni žuči ili ceranske daščice počinju ratove, potiču svađe, srljajući junački za ludu slobodu, smiješni tjeraju kraljeve, lopovskom puku su dali vlast, državne časti i divlje sjekire. Jupiteru otimaju žezla, ismijavaju bogove i munju, Kiklopi mudrosti!“ (150-156). Ovdje se jasno vide Rastićevi stavovi o naprednim idejama prosvjetitelja. Propitkivanjem društvenog poretka i državne vlasti oni „započinju ratove i lopovskom puku daju vlast“, a preispitivanjem vjere i kritikom Crkve „otimaju žezla Jupiteru i ismijavaju bogove“. Atmosfera ovih stihova nam dobro otkriva Rastićevo razočaranje i zgražanje, te podsjeća na Juvenalovo negodovanje zbog rimskih pokvarenjaka: „Bivši jednom trubači i stalna družina nekad municipijskih raznih igara i glasni vikači sada priređuju igre i, ako to svjetina traži, spuštenim palcem vrše ubojstvo, da ugode puku. Zatim traže u zakup latrine, i zaslužno! To su naime oni, koje udes najednom vrhuncu privodi sreće, kad god zaželi da ruglom ih čini.“[140] Osim „juvenalovske“ atmosfere, navedene stihove zanimljivima čine i podudarnosti s klasičnim autorima, koje otkrivamo u njihovom latinskom izvorniku. Frazu *bella movent* („počinju ratove“) možemo pronaći kod brojnih autora[141], *jurgia miscent* („potiču svađe“) nije toliko česta u klasičnom latinitetu, ali je ipak nalazimo kod Papinija Stacija[142], a *fasces* („svežnjevi“) i *secures* („sjekire“) su uobičajeni simboli državne vlasti kod klasičnih autora. Za primjer možemo uzeti Lukrecijev stih, koji jednim dijelom nalikuje na Rastićev: *qui petere a populo fasces saevasque secures imbibit*[143] („koji odlučuje od puka tražiti državne časti i divlje sjekire“)[144].

---

[137] „Suhe oči“ su ovdje metafora za ozbiljnost, ravnodušnost. Naime, poznato je da smijeh ponekad rezultira suzama, a Rastić želi reći da je teško slušati gluposti i ostati „suhih očiju“.
[138] Quintilianus, *Declamationes Maiores*, 10.16 (29).
[139] Horatius, *Carmina*, 1.3 (18).
[140] Iuvenalis, *Saturae*, 3.1. (34-40) u prijevodu Šimuna Šonje (2014).
[141] Za primjere vidi: Ovidius, *Metamorphoses*, 9.404, Papinius Statius, *Thebais* 6.865, Silius Italicus, *Punica*, 12.618.
[142] Papinius Statius, *Silvae*, 4.4 (39).
[143] Lucretius Carus, *De Rerum Natura*, 3.996-997
[144] U spomenutom stihu Lukrecije govori o korintskom kralju Sizifu, koji je „odlučio“ preuzeti vlast.

Na samom kraju satire Rastić ironično implicira kako su prosvjetitelji toliko zaokupljeni širenjem svojih ideja da su neprestano u pokretu: „Ipak da bi divljake mogli uputiti u sva učenja, trče amo tamo, raspravljaju i objašnjavaju po gradskim cestama, po mjestima, na trgovima, na raskrižjima, ulicama, u bordelima, masnim gostionicama i krčmama.“ (160-163). I premda se neobrazovani puk divi njihovim riječima: „Njima koji pričaju, divili su se kuhari, kurvice, divlja bagra glumaca i drugovi iz brijačnica.“ (164-165), Rastić nije toliko naivan, te slavodobitno zaključuje svoju satiru: „Ja ih izbjegavam, jer mi se gadi bedasto pleme.“ (166)

8. Zaključak

Rastićeva ljubav prema tradiciji vidljiva je u kompoziciji njegovih satira, u izboru jezika kojim je pisao, u aluzijama i reminiscencijama na klasične pisce, u obrani svega što je tradicionalno. Isto tako je vidljiv i njegov prijezir prema svemu onome što ispada iz tradicionalnog okvira običaja, zakona i ideja. Prijezir koji se očituje u osudi modernih pisaca, pomodnih običaja i općenito navika modernog društva. I premda u svojoj prvoj satiri, *Ad C. Cilnium Maecenatem prooemium*, ističe kako će njegova satira napadati male i srednje mane (u maniri Horacija) i kako neće prelaziti mjeru pristojnosti poput Juvenala, ipak možemo ustvrditi da je Rastić u nekim svojim satirama po zajedljivosti i oštrini bio bliži Juvenalu, nego Horaciju. Jedna od takvih satira je i Satyra V. *Philosophi,* koju smo analizirali u ovom radu. U njoj nalazimo doduše i brojne jezično-stilske aluzije na Horacija, no one ipak ne uspijevaju u potpunosti prikriti „juvenalovski" ton i strogo dociranje. Razloge za ovakvu oštru i „nedovoljno" uglađenu Rastićevu kritiku „filozofa" trebamo tražiti u njegovim osobnim stavovima i motivima. Naime, napredne, revolucionarne i prograđanske ideje prosvjetitelja ugrozile su Rastićeve plemićke povlastice i znatno oslabile utjecaj njegovog staleža, pa njegova satirička odmazda nimalo ne čudi. Ono što svakako treba naglasiti jest da je Rastić vrlo dobro poznavao svojeg neprijatelja. Naime, brojni njegovi stihovi nam otkrivaju kako je on pomno čitao djela francuskih „filozofa", a poznavanje sadržaja i kompozicije prosvjetiteljske literature mu je u konačnici i omogućilo da uvidi neke slabosti i nedostatke tog pokreta.

Promatrajući Rastićev odnos spram „filozofa" i njihovih ideja, u oči upada jedna vrlo zanimljiva činjenica. Čini se kako je, kritizirajući francuske prosvjetitelje, Rastić ustvari kritizirao pripadnike vlastitog staleža:

> Kao što to obično biva u povijesti, kada počinje neko novo razdoblje, i ovaj su puta novi mislioci potekli iz krila starog društva. Teoretičari novog nazora na svijet dolaze većinom iz aristokratskih redova. (…) No i pored toga što su bili ideolozi građanskog društva, oni su i dalje živjeli na aristokratski način, što se očituje u načinu njihova života, pa i spisima. Oni su život provodili na dvorima, imali aristokratske manire i pretežno živjeli dokono. (Pejović 1978:11)

Uzevši u obzir Pejovićeve riječi o francuskim prosvjetiteljima, nameće se zaključak da Rastićeva satira jednim svojim bitnim dijelom predstavlja napad na "prosvijetljene" aristokrate,

kojima se (donekle) probudila savjest i društvena osjetljivost. Pritom je Rastić možda propustio ismijati jednu od većih mana ovih mislilaca: licemjernost.

Literatura

ĆOSIĆ, Stjepan, "Slom Dubrovačke Republike prema iskustvima suvremenika", *Kolo:časopis Matice hrvatske,* 18, 2; (2008.), 129-176

GORTAN, Veljko i VRATOVIĆ, Vladimir (prir.), *Hrvatski latinisti II, pisci 17-19. stoljeća*, Zora - Matica Hrvatska, Zagreb, 1969-1970.

JANEKOVIĆ RÖMER, Zdenka, "Ladanjska Arkadija Junija Antunova de Resti (1755-1814) - utočište starog svijeta", *Peristil: zbornika radova za povijest umjetnosti, Vol. 56/2013*, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2013, 207-212.

JOVANOVIĆ, Neven, "Rastić čita satire", *Dani hvarskog kazališta XXIII: Hrvatska književnost uoči preporoda*, Književni krug Split, Split, 1997, 291-305.

PEJOVIĆ, Danilo, *Francuska prosvjetiteljska filozofija i odabrani tekstovi filozofa*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1978.

SCHIFFLER, Ljerka, *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1989.

ŠONJE, Šimun, *Rimski satiričari: Horacije - Perzije - Juvenal*, Edicije Božičević, Zagreb, 2014.

ŠREPEL, Milivoj, "O latinskoj poeziji Junija Restija", u: *Rad JAZU 114*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1893, 100-158.

ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, Matica hrvatska, Zagreb, 1894.

VRATOVIĆ, Vladimir, *Latinsko pjesništvo u Hrvata: dvojezična antologija*, Školske novine, Zagreb, 1997.

Internetske stranice:

ARTFL Encyclopédie Project, http://encyclopedie.uchicago.edu/node/141 (zadnji pristup 20. kolovoza 2017.)

Wikiwand - Georges-Louis Leclerc de Buffon, http://www.wikiwand.com/sh/Georges-Louis_Leclerc_de_Buffon (zadnji pristup 20. kolovoza 2017.)

Google books - Resti, J. (1816), Junii Antonii comitis de Restiis patricii Ragusini Carmina, (Patavii), https://books.google.hr/books?id=eHBcAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (zadnji pristup 20. kolovoza 2017.)

PHI Latin texts, http://latin.packhum.org/browse (zadnji pristup 20. kolovoza 2017.)

CroALa, http://croala.ffzg.unizg.hr/cgi-bin/navigate.pl?croala.421 (zadnji pristup 20. kolovoza 2017.)

Matica hrvatska, http://www.matica.hr/kolo/310/Ratovanje%20oko%20Dubrovnika%20godine%201806./ (zadnji pristup 20. kolovoza 2017.)

Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, http://www.enciklopedija.hr/ (zadnji pristup 20. kolovoza 2017.)

Perseus digital library, http://www.perseus.tufts.edu/hopper/ (zadnji pristup 20. kolovoza 2017.)